

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง หัตถกรรมการสานใบลาน ปลายะเพียน: กรณีศึกษาชาวบ้าน ตำบลท่าวาสกรี และตำบลภูเขาทองอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสวงหาความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางสำหรับการวิจัย ดังนี้

1. หัตถกรรม ใบลาน ปลายะเพียนสาน
 - 1.1 หัตถกรรม
 - 1.1.1 ความหมายของหัตถกรรม
 - 1.1.2 กำเนิดของหัตถกรรม
 - 1.2 ใบลาน
 - 1.3 ปลายะเพียนสาน
 - 1.3.1 ความหมายของปลายะเพียน
 - 1.3.2 ประวัติความเป็นมาของปลายะเพียนสานใบลาน
 - 1.4 กรรมวิธีการผลิต
 - 1.4.1 การสานชิ้นส่วนต่างๆ
 - 1.4.2 การลงสีพื้นและเขียน ลวดลาย
 - 1.4.3 การร้อยประกอบชิ้นส่วน
 - 1.5 การตลาด
2. แนวคิดและทฤษฎี
 - 2.1 แนวคิด
 - 2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา
 - 2.1.2 แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคม
 - 2.2 ทฤษฎี
 - 2.2.1 ทฤษฎีกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย
 - 2.2.2 ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
 - 2.2.3 ทฤษฎีสถิติภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย

2.2.4 ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร

3. ชุมชนท่าวาสุกรีและชุมชนภูเขาทอง

3.1 อาณาเขตและจำนวนประชากรตำบลภูเขาทอง

3.2 อาณาเขตและจำนวนประชากรตำบลท่าวาสุกรี

4. การศึกษากำเนิดชุมชนมุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. หัตถกรรม ใบลาน ปลายะเขียนสาน

1.1 หัตถกรรม

1.1.1 ความหมายของหัตถกรรม

พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2515 ให้ความหมายร่วมกับคำหัตถการ ว่า การทำด้วยฝีมือการช่าง และฉบับปรุง พ.ศ. 2525 ได้แยกคำหัตถกรรมออกมาและให้ความหมายว่า “การทำในโรงงานอุตสาหกรรม” ราชบัณฑิตยสถานสถาน (2525, น. 125) ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างขึ้น หัตถกรรม จึงควรจะหมายถึง งานฝีมือต่างๆ เช่น การจักสาน การแกะสลัก การดั้น ฯลฯ ที่เกิดจากฝีมือช่างเพียงคนเดียว หรือมากกว่าหนึ่งคนก็ตาม แต่การทํานั้นมีลักษณะที่มีแนวโน้มที่ช่างสามารถแสดงความชำนาญเฉพาะตัว มากกว่าการรับช่วงกัน ทำเพื่อให้เกิดผลผลิตที่มีปริมาณมาก หรือบางที่มีการนเครื่องจักรเข้าช่วยด้วย

1.1.2 กำเนิดของหัตถกรรม

วินูลย์ ลีสุวรรณ (2535, น. 125) ย้อนรอยอดีตถึงยุคกำเนิดของมนุษย์ เมื่อแรกทีมนุษย์อุบัติขึ้นในโลกนั้นก็เหมือนกับสัตว์มีชีวิตอื่นๆ คือ มาพร้อมกับธรรมชาติไม่มีสิ่งของใดติดตัวมา แต่เนื่องจากมนุษย์มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดกว่าสัตว์ ความพยายามที่จะรักษาชีวิตให้อยู่รอดเป็นผลให้มนุษย์คิดประดิษฐ์ เครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมาเพื่อสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยอาศัยแรงงานจากมือและร่างกายของตนมาดัดแปลงวัตถุดิบที่มีอยู่ในธรรมชาติใกล้ตัวเพื่อให้มีรูปทรงประโยชน์ใช้สอยได้เหมาะสม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานหัตถกรรมเพื่อชีวิต กาลเวลาผ่านไปเมื่อมนุษย์เจริญขึ้น อยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่ รู้จักปลูกพืชและสะสมอาหาร ไม่ต้องกังวลกับการแสวงหาอาหารทุกวันทำให้มีเวลาว่างพอที่จะคิดสร้างสรรค์งานอื่นๆ รู้จักแบ่งงานตามความถนัด จึงเกิดมีอาชีพต่างๆ ขึ้น งานหัตถกรรมจึงเป็นอาชีพหนึ่งของกลุ่มมีฝีมือในการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้จากวัตถุดิบในธรรมชาติใกล้ตัว เมื่อมีการผลิตซ้ำๆ กันมาจนเกิดความชำนาญและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง งานฝีมือจึงได้พัฒนา

หัตถกรรมให้มีประโยชน์ใช้สอยดีขึ้นเรื่อยๆ และเรียนรู้ถึงคุณสมบัติของวัตถุดิบ รู้จักเลือกวัตถุดิบให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์หัตถกรรมแต่ละประเภทและการใช้เทคโนโลยีที่คิดค้นขึ้นตามความก้าวหน้าของยุคสมัยนั้นๆ มาพัฒนากระบวนการผลิตหัตถกรรมให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน ตลอดจนการปรุงแต่งความงามของศิลปะในงานหัตถกรรมเพื่อสนองความต้องการทางจิตใจและคตินิยมความเชื่อ รวมทั้งประโยชน์ใช้สอยทางด้านต่างๆ ให้สอดคล้อง

งานหัตถกรรมจึงกลายเป็นศูนย์รวมของวิทยาการศาสตร์ต่างๆ ที่มีคุณค่าทางศิลปะ วิทยาศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติและสืบทอดเป็นมรดกแห่งความภาคภูมิใจของคนในชาติผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าเรื่อง “หัตถกรรมการจักสานใบลาน” จึงกล่าวถึงใบลานและความสำคัญของใบลานหรือต้นลานดังนี้

1.2 ใบลาน

กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมในหนังสือเรื่องลานและผลิตภัณฑ์จากใบลาน (2528, น. 4) ซึ่งกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของต้นลานในประเทศไทย และการใช้ประโยชน์ซึ่งสรุปได้ดังนี้ ต้นลานหรือไม้ลานนี้ เป็นพันธุ์ไม้ประเภทพืช ใบเลี้ยงเดี่ยว ที่อยู่ในตระกูลปาล์ม (PALMAE) จัดอยู่ใน Genus Corypha ในเอเชียมีอยู่ 5-8 ชนิดด้วยกัน ไม้ลานจัดเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นตรงและแข็ง เนื้อไม้จะมีสีใสและและไฟเบอร์หยาก ลำต้นเป็นรูปเกลียว และไม่มีกิ่งมีแต่ก้านใบยาว ประมาณ 2-3 เมตร ก้านใบนี้จะติดอยู่กับลำต้นตั้งแต่โคนถึงยอดใบใหญ่ ออกรอบต้นเป็นชั้นๆ ลักษณะเป็นรูปพัดค่อนข้างกลม บางทีเรียกว่า “ปาล์มพัด” คล้ายใบตาล มีเส้นเอ็นของใบจากจุดเดียวกัน เป็นไม้ที่ใบตามธรรมชาติได้ยากมาก เมื่อต้นแก่จะออกดอกเป็นช่อดอกใหญ่ ตรงส่วนยอดของลำต้น เป็นไม้ที่ใบตามธรรมชาติได้ยากมาก เมื่อต้นแก่จะออกดอกเป็นช่อดอกใหญ่ตรงส่วนยอดของลำต้น ซึ่งมีเพียงดอกเดียวเท่านั้น ไม้ลานออกดอกได้เพียงครั้งเดียว เมื่อออกดอกมีผลแล้วก็จะตาย ดังนั้นการออกดอกออกผลของไม้ลานจึงเป็นการให้ประโยชน์ครั้งสุดท้าย เมื่อผลแห่งร่วงหมด ใบก็จะเริ่มแห้งเหี่ยวและต้นจะตายในปีต่อมา

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 4-5) พันธุ์ไม้ในตระกูลปาล์มนี้ประกอบด้วยมะพร้าว หมากรูด ลาน ระกำ จากหวาย เต่าร้าง ชิด อินทผลัม แป้ง สาธุ หมากรูด หมากรูดเลี้ยง ปาล์มขูด ปาล์มพัด ปาล์มแซมเปญก้อ กระพ้อ เป็นต้น พันธุ์ไม้ตระกูลปาล์มเกือบทั้งหมดเป็นพันธุ์ไม้ที่มีถิ่นกำเนิดในเมืองร้อน เจริญเติบโตได้ดีในประเทศที่มีอากาศร้อน มีเพียงไม่กี่ชนิดที่เจริญเติบโตได้ดีในประเทศหรือถิ่นที่มีอากาศหนาวเย็น ปาล์มส่วนมากยังชอบขึ้นอยู่ในท้องถิ่นที่ไม่ห่างไกลจากทะเล จึงมีกำเนิดตามหมู่เกาะต่างๆ และปาล์มส่วนมากมักชอบขึ้นอยู่ในที่มีความชื้นสูง สำหรับต้นลานเป็นไม้ที่ไม่ขึ้นแพร่หลายนัก สภาพอากาศอาจเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการขยายพันธุ์ของต้นลาน ส่วนใหญ่จะชอบในที่มีอากาศชื้นเย็น มีฝนตกมาก ประมาณ

1,300 มิลลิเมตรต่อไป และมีอุณหภูมิเฉลี่ยระหว่าง 27-28 องศาเซลเซียส แต่จัดได้ว่าเป็นไม้ที่ทนต่อสภาพอากาศได้ดี

สภาพที่มีป่าลานขึ้นอยู่ในประเทศไทย เท่าที่ได้พบจะขึ้นในแถบที่ดินมักจะมี pH ต่ำ เช่น ดินเลน พบในท้องที่จังหวัดขอนแก่น ส่วนใหญ่แล้วดินที่ลานขึ้นจะเป็น Reddish-Brown Lateritic Soils, Red Yellow Podzolic Soils, ดินที่เกิดจาก Lime stone แต่จะมี pH ต่ำ และมีพวก Mica Schist, Shales ที่กำลังจะสลายตัวอยู่ในดินล่าง (Parent Materials) แต่จะมี pH ของดิน ประมาณ 4-6

ดินพวกดินเหนียวปนทราย (Clay Loam) ที่มีความชื้นสูง ดันลานจะขึ้นได้ดีที่สุด ส่วนลานที่ขึ้นในดิน Sandy Clay หรือดิน Sandy Loam) ในป่าดิบแล้วจะขึ้นได้ไม่ดีนัก อย่างไรก็ตาม ดันลานจะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดีที่สุดในดินที่มีความชื้นสูง สภาพของภูมิประเทศที่ ดันลานขึ้นอยู่จะมีความสูงประมาณ 270-350 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล ชอบขึ้นในพื้นที่ราบ ดินมีการระบายน้ำได้ดี ไม่ชอบน้ำขังหรือในที่ที่เป็นที่ลาดเล็กน้อย ชอบขึ้นในป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้น ไม่ต้องการแสงมาก จัดได้ว่าเป็นพวก Dominant Tree หรือ Intermediate

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 5-6) ลักษณะลำต้น วิวัฒนาการจากกล้าไม้ มาเป็นต้นไม้นั้น เริ่มจากหัวในดินจะค่อยๆ ผลิทยอดอ่อนแทงทะลุขึ้นมาเป็นใบอ่อน โคนใบมีกาบติดอยู่กับหัวภายในดิน กาบนี้จะไม่หลุดออกไปได้ง่ายๆ ลานจะค่อยๆ ผลิใบอ่อนได้ปีละ 2-4 ใบ ส่วนของใบที่โผล่พ้นดินก็จะขาดไป ส่วนก้านที่เหลือจะกลายมาเป็นลำต้น ใบที่ออกจากลำต้นได้ ดินนี้ออกเป็นรูปเกลียวทาบกันหมุนไปรอบๆ หัว(ลำต้น) เมื่อใบอ่อนส่วนที่โผล่เหนือดินหลุดออก ส่วนล่างจะเปลี่ยนไปเป็นลำต้นได้ดินที่มองไม่เห็นมันจะผลิใบเช่นนี้ต่อไปจนกระทั่งมีส่วนของ ลำต้นโผล่ให้เห็นเหนือดิน ถึงระยะนี้ก็ยังไม่มีการศึกษาว่าใช้เวลานานเท่าไร ขึ้นต่อไปการทิ้งใบ ของลานเป็นไปได้ยาก ส่วนของลำต้นจะเห็นได้ชัดก็เพียงระยะสูง 25-30 ซม. เท่านั้น ระยะต่อไป กาบใบจะติดอยู่กับลำต้นจะหลุดออกก็ส่วนที่เป็นใบแท้ๆ เท่านั้น กาบเหล่านี้จะติดอยู่รอบๆ ลำต้น ถัดขึ้นจนถึงใบที่ยังเป็นอยู่ ระยะการเจริญเติบโตจากกล้าไปจนถึงโตจนออกดอกออกผลใช้ เวลานานเท่าไรยังไม่เป็นที่ประจักษ์ ลานที่ออกดอกมีผลแล้วลำต้นสูงเฉลี่ยระหว่าง 14-20 เมตร หากแกะกาบรอบต้นออกจะเห็นเปลือกแข็งหุ้มลำต้นอยู่ ส่วนที่ประกอบด้วยไฟเบอร์ซึ่งเรียงกันตาม แนวตั้งอยู่ด้านในเป็นเส้นยาว

ลักษณะของใบ ใบมีขนาดใหญ่มาก มีเส้นใบ (Vein) แผ่ออกจากจุดเดียวกันของ ก้านใบ (Petiole) รูปทรงของใบเป็นแบบ Plamately Leaf หรือ Fan Shape ติดอยู่ ก้านใบมีลักษณะ ยาวเรียวโคนใหญ่ ขอบของก้านใบโค้งเข้าหากันเล็กน้อย ทำให้หลักของก้านใบส่วนล่างนูน ส่วนบนเว้า ขอบก้านทั้งสองข้างมีหนามเล็กๆ คล้ายฟันเลื่อย โคนก้านใหญ่ ฐานกว้างประมาณ 25-30

ชม. 2.5-3 เมตร ใบซึ่งมีเส้นใยติดกันเป็นพืดตอนโคนใบ ส่วนตรงปลายแยกจากกัน ความยาวของใบ 3-4 เมตร ความกว้างที่แผ่ออกไปประมาณ 4.5-6 เมตร

การเจริญเติบโตของใบเริ่มจากยอดอ่อนโผล่เป็นลำแหลมออกจากส่วนปลายของลำต้นชั้นแรกใบอ่อนติดกันเป็นแผ่นเมื่อเจริญเติบโตขึ้นจะค่อยๆ บานและแตกออกจากกัน ทั้งหมดนี้จะมีก้านใบเป็นฐานชูออกมา ระยะแรกใบอ่อนมีสีเขียวอ่อน เมื่อเจริญเติบโตต่อไปจะเป็นสีเขียวเข้มและเป็นสีเทาเมื่อใบแก่เต็มที่ ปีหนึ่งลานจะผลิใบอ่อนได้ 4-6 ใบ การแยกใบแต่ละครั้งก็เป็นการเจริญเติบโตของลานทางด้านความสูงไปด้วย แต่จะสังเกตได้ยาก

ลักษณะของดอก ไม้ลานที่เจริญเติบโตเต็มที่แล้ว จะเริ่มออกดอกในฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคมหรือมิถุนายน เป็นต้นไป ระยะเริ่มของการออกดอกจะมีหน่อเป็นรูปทรงกรวย (CONE) ใหญ่แข็งแรงปลายแหลมโผล่ขึ้นที่ปลายสุดของลำต้นก่อนรอบหน่อนี้ห่อหุ้มด้วยกาบ (SPATHES) สีเขียวหน่อจะเจริญเติบโตขึ้นไปเรื่อยๆ ส่วนกาบก็จะหุ้มอยู่เฉพาะตอนล่างขณะที่หน่อเพิ่มความสูงขึ้นนี้ก็จะมียี่งออื่นๆ แตกแยกออกมาทางด้านข้างในเส้นรอบวงเดียวกัน 2-3 กิ่ง แต่ละกิ่งมีกาบเขียวหุ้มอยู่ที่โคน กิ่งเหล่านี้แต่ละกิ่งจะมีแขนงแตกแยกย่อยออกไปอีกจากนั้นจึงมีก้านดอกแยกออกไปแขนงละ 12-15 ก้าน ยาวประมาณ 15-17 ซม. ดอกจะเริ่มแตกออกบนก้านเป็นกลุ่มๆ กลุ่มหนึ่งมี 5-7 ดอกเกาะติดกับก้านดอกและมีขนาดเล็กมาก รูปร่างยาวรี ขณะยังไม่บานยาว 2-2.5 มม. โด 1-1.3 มม. ลักษณะรูปดอกถ้ามองในแนวตั้งเห็นเป็นรูปเหลี่ยมมี 3 มุม แต่มุมไม่แหลมนัก ช่อดอกช่อหนึ่งมีกลุ่มของดอก 50-60 กลุ่มในกลุ่มดอกเดียวกันจะบานไม่พร้อมกัน ตรงฐานดอกติดกับก้านดอกจะมี SEPAL อยู่รอบๆ 3 อัน ตรงโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยกออกจากกันมีอยู่ 3 กลีบ ยาว 0.7-1 มม. ถัดเข้าไปจะเป็นกลีบ (PETAL) มีอยู่ 3 กลีบยาว 1-1.5 มม. สีเหลืองอ่อน ดอกขณะที่บานจะเผยให้เห็นแสรตัวผู้ (STAMENS) ชูขึ้นด้วยก้านเล็ก

ลานจะเริ่มมีผลตั้งแต่เดือนกันยายน-ตุลาคม เป็นต้นไป และผลจะแก่เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ผลนี้อยู่เป็นกลุ่มประมาณกลุ่มละ 3-4 ผล ติดอยู่กับก้านดอกแบบ SESSILE จะเห็นมีขั้ว (PEDICEL) เกาะติดอยู่กับก้านดอกยาว 1 มม. โด 3 มม. ผลแก่เต็มที่มีสีเหลืองขนาดยาวประมาณ 4.5-5 ซม. กว้าง 2.5-3 ซม. ผลกลมรีเหมือนรูปไข่มีเปลือกหุ้ม (EXOCARP) ขณะยังอ่อนอยู่สีเขียวมีเนื้อในสีขาวหนา 2-2.5 มม. ผลแก่มีเปลือกแข็ง (MESOCARP) หนา 1 มม. หุ้มเนื้อในสุด (ENDOCARP) อีกชั้นหนึ่งเปลือกแข็งนี้มีสีดำ กลางผลกลวงมีน้ำใสบรรจุอยู่รสหวาน ผลลานจัดอยู่ในจำพวกไม้เมล็ดแข็ง (DRUPE) เหตุที่จำนวนผลมีไม่เท่าจำนวนดอกในกลุ่มหนึ่งนั้นอาจเป็นเพราะดอกที่แก่และมีผลก่อนขณะที่ผลโตขึ้นจะเบียดให้ดอกที่เริ่มบาน หรือผลอ่อนซึ่งเกิดขึ้นทีหลังหลุดร่วงไปก็เป็นได้ เมื่อผลแก่เต็มที่จะหล่นจากต้นเมื่อไร แม้ไม้จะใบเขียวแห้งตายไปในปีต่อมา

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 12) การขยายพันธุ์ ลานขยายพันธุ์ได้ด้วย เมล็ดอย่างเดียวและต้องเป็นเมล็ดที่สดหล่นมาจากต้นใหม่ๆ หากปล่อยให้เมล็ดแห้งจะไม่งอกเลย ช่วงที่งอกดีที่สุดคือ ภายใน 7-10 วัน นับตั้งแต่หล่นจากต้น ซึ่งมีเปอร์เซ็นต์การงอก 95-100 เปอร์เซ็นต์ เมล็ดที่เพาะต้องการความชื้นสูง อุณหภูมิในดินสูงพอควร การเจริญเติบโตเป็นไปได้โดย รากของมันจะแทงออกมาก่อน ทางท้ายของผลโดยใช้เวลาการงอกในระยะแรก 7-10 วัน เปลือกหุ้ม จะแตกให้หยอดแหลมแข็งแทงออกมาและจะแทงลึกลงไปดิน ขณะเดียวกันเนื้ออ่อนภายในก็เริ่ม สร้างอาหารโดยสะสมอาหารบริเวณรากที่งอกก่อนเป็นจุดขาวๆ ซึ่งต่อไปจะใหญ่ขึ้นจนกลายเป็น จาวขนาดใหญ่เต็มผล จากวันที่เริ่มงอกไปประมาณ 40-60 วัน รากจะแทงลงได้ลึก 32-35 ซม. จากนั้นรากซึ่งมีลักษณะบวมใหญ่ก็จะเริ่มแฟบลง ส่วนที่แฟบนี้มีลักษณะนิ่มคล้ายฟองน้ำ ซึ่งจะ ห่อหุ้มรากแข็งๆ ขนาดโต 3.5 มม. ไว้ภายในรากแข็งนั้นมีรูตรงกลางตลอด จากนั้นรากฝอยจะเริ่ม แดกออกจากรากอันแรกซึ่งห่างจากผลประมาณ 2 ซม. ระยะนี้รากฝอยจะถูกสร้างขึ้นเรื่อยๆ รากอัน แรกเรียกว่ารากแก้ว จะเริ่มพองใหญ่ขึ้น เพื่อที่จะกลายสภาพมาเป็นหัวต่อไป จากการศึกษาที่ผ่านมา ประมาณ 70 วัน จะมีหยอดอ่อนโผล่ให้เห็นเพียง 3 ต้น มีใบแหลม ซึ่งยังไม่แผ่ออก

ในช่วงของการเป็นกล้าไม้นี้ การย้ายปลูกจะไม่ได้ผลเลย จึงเป็นที่สังเกตได้ว่ากล้า ไม้ลานที่ย้ายปลูก หากมีการกระทบกระเทือนทางรากกล้าจะไม่รอดตาย การขยายพันธุ์โดยวิธีหยอด เมล็ดนับว่าได้ผลเกือบ 100% กล้าไม้ลานอายุ 1 ปี จะสูงเพียง 3-5 ซม. ระยะนี้ยังไม่มีลำต้น อายุ 2 ปี มีความสูง 15-18 ซม. และมีใบ 2-3 ใบ เท่านั้น ลานจะเจริญเติบโตจนสร้างลำต้นให้พื้นผิวดินได้ใช้ ระยะเวลาานานเท่าไร ยังไม่มีใครได้ทำการศึกษาในเรื่องนี้ไว้

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 13-15) สำหรับต้นลานในประเทศไทยนั้น เป็นต้นลานชนิด *Corypha umbraculifera* หรือเรียกชื่อสามัญว่า Talipot palm ภาษากะเหรี่ยง ทางภาคเหนือของไทยเรียกชื่อลานชนิดนี้ว่า “ลานหมึ่งเทิง” (Laan-mueng-thoeng) เป็นลานที่นิยม ใช้ปลูกเป็นไม้ประดับตามวัด บางครั้งจึงมักเรียกว่า “ลานวัด” มีลำต้นสูง เป็นพวงปาล์มที่มีถิ่นกำ เนิดในซีลอน หรือประเทศศรีลังกาปัจจุบัน ไม่ทราบว่า มาเผยแพร่และขึ้นอยู่ในเมืองไทยได้ อย่างไร และตั้งแต่เมื่อใดด้วย ประเทศศรีลังกาถือว่าต้นลานชนิดนี้เป็นต้นไม้ประจำชาติของตนด้วย

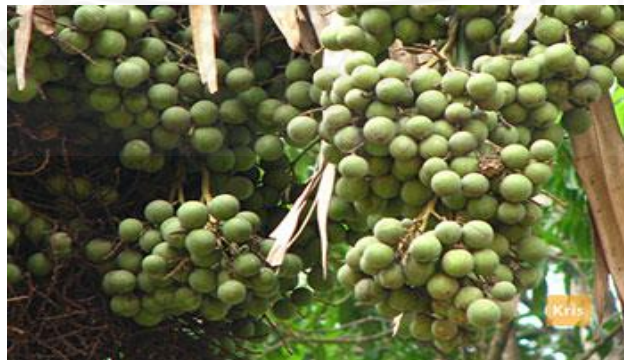
ลักษณะส่วนมากมีลำต้นสูงและใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางอย่างน้อย 2 ฟุต หรือบางต้น วัดเส้นผ่าศูนย์กลางทั้งกาบใบที่ห่อปกคลุมลำต้นอยู่โดยรอบด้วยแล้วได้เส้นผ่าศูนย์กลางถึง 16 ฟุต ลำต้นสูงประมาณ 80-100 ฟุต ต้นที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป หรือมีอายุมากกว่า 20 ปีขึ้นไป จึงจะมองเห็น ลำต้นจริงๆ เพราะกาบใบที่ติดห่ออยู่กับลำต้นหลุดออกหมดแล้ว ใบเป็นรูปใบพัดขนาดใหญ่ โดยมี ส่วนกว้างมากกว่าส่วนสูง คือกว้าง 12-16 ฟุต ยาว 10 ฟุต มีรอยจีบลงไปลึกทำให้ใบหนา ใบลักษณะใบพัดแบบ Costapalmate มีใบย่อยใบหนึ่งประมาณ 80-100 ใบย่อย ก้านใบหรือกาบใบ

หนาใหญ่ยาวทั้งหมด 12 ฟุต ตรงก้านใบกว้างประมาณ 2 นิ้ว ตรงโคนก้านใบกว้างประมาณ 4 นิ้ว มีก้านใบหุ้มห่อเกือบรอบลำต้น ที่ก้านใบมีหนามเป็นฟันเลื่อยสั้นๆ สีชมพูอยู่สองข้างริมขอบก้านใบทั้งใบมีสีเขียวสดงดงามและได้รูปร่างที่น่าดูมาก

ภาพที่ 2.1 ต้นลานในประเทศไทย

ส่วนช่อดอกนั้น จะออกที่ยอดของต้น เช่น พวก Supratolian และเมื่อต้นมีอายุตั้งแต่ 20-80 ปี จึงจะออกดอก ช่อดอกที่ออกบริเวณยอดของลำต้นนี้ นับว่าเป็นช่อดอกที่ใหญ่ที่สุดในบรรดาโลกของพันธุ์ไม้ด้วยกัน ช่อดอกสูงประมาณ 20 ฟุต แผ่ออกเป็นกึ่งก้านรูปปิรามิด ต้นหนึ่งมีช่อดอกใหญ่ช่อเดียว ในช่อดอกหนึ่งในต้นหนึ่งเท่านั้น และมีจำนวนดอกมากที่สุดด้วยในช่อดอกหนึ่ง กล่าวคือ ช่อดอกที่สูงประมาณ 20 ฟุต จะมีดอกเป็นจำนวนล้านๆ ดอก ดอกสีขาว เหลืองอ่อนมีกลิ่นเหม็น เป็นดอกสมบูรณ์เพศ Hermaphrodite จึงทำให้มีผลมากมายเป็นจำนวนล้านๆ ผลด้วย

ภาพที่ 2.2 ช่อดอกต้นลาน

นับตั้งแต่ดอกเริ่มออกช่อดอกและบานผสมเกิดเป็นผลไม้ก็กินเวลาประมาณ 1 ปี ขึ้นไปแล้วผลมีลักษณะกลม ขาว รี กว้าง 1 นิ้วครึ่ง สีเขียวอ่อน ผลหนึ่งมีเมล็ดเดียวเมล็ดกลมสีดำ เนื้อที่อยู่โดยรอบ เมล็ดภายนอกคล้ายลูกชิด (Arenga) หรือลูกจาก (Nypa) ใช้รับประทานได้ เมื่อผลสุกและแก่แล้ว ต้นลานต้นนั้นก็เริ่มตายไปในที่สุด และเนื่องจากปาล์มชนิดนี้ มีลำต้นเดี่ยว ไม่มีหน่อ ดังนั้น เมล็ดจากผลเท่านั้นที่จะมีหน้าที่สืบพันธุ์ต่อไป สามารถใช้เพาะขยายพันธุ์ได้ แต่การเจริญเติบโตของต้นเป็นไปอย่างช้ามาก

ภาพที่ 2.3 ดอกต้นลาน

นอกเหนือจาก Talipot palm ที่มีอยู่ในประเทศไทยแล้ว มีลานอีกชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่ในป่า ซึ่งมีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Corypha lecontei* Becc เป็นลานชื่อเรียกทั่วไป (General) ในภาคกลางลานชนิดนี้จัดว่าเป็นลานพื้นเมืองดั้งเดิมของไทย ชาวบ้านนิยมใช้จักสานทั่วไป

ลานประเภทนี้เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ปานกลาง ใบใหญ่ ลำต้นหนา ใบชูขึ้นด้วยกันที่เรียกว่า Petiole ก้านนี้จะแผ่บานวัดได้ประมาณ 30 เซนติเมตร มีช่อดอกใหญ่มากเป็นรูปปิรามิด ผลเป็นรูปไข่ติดอยู่กับก้านดอก ถิ่นที่พบจะอยู่ในแถบแหลมอินโดจีน ชาวบ้านมักเรียกชื่อลานชนิดนี้ต่างๆกันไป เช่น ลานดำ ลานขาว ลานพร้าว เป็นต้น ซึ่งถ้าได้ศึกษาอย่างละเอียดแล้ว จะพบลำต้นของลานจะแตกต่างกันเล็กน้อย ลานเหล่านี้มีขึ้นอยู่ตามจังหวัดต่างๆ คือ จังหวัดปราจีนบุรี ลพบุรี ตาก พิจิตร โลก สระบุรี ขอนแก่น นครปฐม เป็นต้น

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 33) ประโยชน์ของต้นลาน ต้นลานถือได้ว่าเป็นต้นไม้เศรษฐกิจประเภทหนึ่งของไทย โดยอาศัยผลผลิตที่ได้จากต้นลานนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตทั้งด้านอุปโภคและบริโภค นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันส่วนต่างๆ ของต้นลานที่

นำมาใช้ประโยชน์ ได้แก่ ยอดลานหรือใบลานอ่อนทางใบ ก้านใบหรือกาบ ตลอดจนผลและราก ยอดลาน (ใบลานอ่อน) ส่วนของใบที่นำมาใช้ประโยชน์ เป็นใบอ่อนที่ตัดจากยอดลาน เมื่อตัดและกรีดออกจากใบแล้ว นำไปตากแดดประมาณ 2-3 วัน จึงนำมามัดเก็บไว้จักสานหรือส่งขายต่อไป (ดูรายละเอียดในเรื่อง กรรมวิธีการเตรียมใบลาน)

ในสมัยโบราณมนุษย์รู้จักใช้ใบลานอ่อนหรือยอดลาน เป็นที่จารึกหนังสือ อักษร แทนการใช้กระดาษซึ่งยังไม่มีการทำในสมัยนั้น โดยการใช้เหล็กแหลมจารบนใบลานเป็นตัวหนังสือแล้วใช้ยางรักษา เอาทรายลบ ขยกรักจะแทรกในตัวหนังสือที่จารเป็นเส้นดำ หรือจะใช้เขม่าไฟแทนก็ได้ (รายละเอียดกรรมวิธีการทำหนังสือใบลานจะกล่าวในตอนต่อไป) หนังสือใบลานนับเป็นเอกสารโบราณที่ใช้จดจารพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา และบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นบทนิพนธ์ของอดีตชน คนไทยโบราณนิยมเรียกหนังสือใบลานเหล่านั้นว่า “คัมภีร์ใบลาน” หรือ “หนังสือใบลาน” หรือบางแห่งเรียกว่า “เทศน์ใบลาน” (เฉพาะการจารึกคำเทศนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) หนังสือใบลานนี้สามารถเก็บรักษาทนทานเป็นเวลาหลายร้อยปี มด ปลวก มอด ไม่กิน ปัจจุบัน นอกจากจะทำหนังสือใบลานแล้ว ยังนิยมใช้ใบลานอ่อนนำมา พิมพ์เป็นการ์ด นามบัตร ที่คั่นสมุดต่างๆ ฯลฯ

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 45) สมัยก่อน ราษฎรชนบทใช้ใบลานแก้เป็นวัสดุก่อสร้างอาคารบ้านเรือน ที่พักอาศัยโดยนำมาใช้มุงหลังคาและทำผนังหรือฝาบ้าน สามารถกันแดด กันฝน และมีความทนทานได้ดี อีกทั้งยังให้ความสวยงามที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่ค่อยกว่าวัสดุพื้นบ้านอื่นๆ อายุการใช้งานประมาณ 2-3 ปี มีการทำใช้อยู่ทั่วไปเกือบทุกภาคของประเทศ ปัจจุบันไม่ค่อยมีการใช้มากนัก จะพบได้เฉพาะบางท้องถิ่นเท่านั้น

ลักษณะการนำใบลานแก้มาใช้งานวัสดุก่อสร้างมี 3 ลักษณะ คือ การใช้ใบลานแก้ทั้งใบสำหรับมุงหลังคาหรือทำผนังบ้าน โดยการวางเหลื่อมซ้อนกันเป็นชั้นๆ ประเภทที่สอง คือ ใช้ใบลานแก้มาตัดปลายใบออก อาจจะตัดแบ่งใบบางส่วนให้ขนาดเล็กลง วางเรียงซ้อนกัน กรุดตามผนังไม้ไผ่สานโปรงๆ ด้านหลัง ประเภทที่สาม คือ การใช้ใบลานแก้มาเย็บต่อกันเป็นผืนด้วยเส้นหวายเล็กๆ มีทำกันมากบริเวณบ้านท้องลำเจียก หมู่ 10 ตำบลท้องจำเจียก อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวบ้านเรียกผลิตภัณฑ์นี้ว่า “แขง” แขงผืนหนึ่งขนาดกว้างประมาณ 1.75 เมตร ยาวประมาณ 3 เมตร ใช้เส้นหวายเย็บใบลานประมาณ 22 เส้น เมื่อทำเสร็จแล้วจะตากให้แห้งพอประมาณ นำมอดรวมกัน มัดละ 5 ผืน ชาวบ้านแถบนั้น นอกจากจะทำแขงไว้ใช้เองสำหรับมุงหลังคาและทำฝาบ้านแล้ว ยังส่งขายพ่อค้าซึ่งมารับซื้อถึงบ้านในราคาผืนละ 13 บาท ทำรายได้ให้กับครอบครัว โดยเฉลี่ยประมาณเดือนละ 1,000 บาท

รายละเอียดของคันลานจะกล่าวถึงส่วนต่างๆ ที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. ก้านใบ (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 75)

ก้านใบที่ตัดจากคันลาน นับตั้งแต่โคนก้านใกล้ลำต้นจนถึงปลายใบ ใช้ทำประโยชน์หลายอย่าง อาทิเช่น ทำเป็นวัสดุก่อสร้างอาคารบ้านเรือนของราษฎรชนบท โดยการนำก้านใบมาผ่าครึ่งซีกตามทางยาว ใช้ทำโครงสร้าง ไม้ซื่อ แป และผนังบ้าน ให้ความทนทานแข็งแรงมาก มด ปลวก มอด ไม่กิน คันลานที่มีอายุยาวนาน จะมีก้านลานยาวมาก ขนาดประมาณ 5-6 เมตร เหลือแล้วก้านลานยาวประมาณ 3-4 เมตร

2. ลำต้น (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 35)

โดยทั่วไป ลำต้นคันลานไม่นิยมนำมาใช้ประโยชน์มากนัก อาจจะนำมาตัดเป็นท่อนๆ สำหรับเป็นที่นั่งเล่น หรือใช้ตกแต่งประดับสวน คันลานที่ตายแล้ว มักจะนำไปใช้ทำฟืนเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มต่อไป ราษฎรภาคใต้บางท้องถิ่นใช้ลำต้นคันลานทำเป็นครกและสาก มีความทนทานดี

3. ผล (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 55)

ลูกลานอ่อน ลักษณะเป็นพวงๆ คล้ายลูกหมาก นำเอาเนื้อในมารับประทาน คล้ายกับเนื้อของจาวตาล ใช้เชื่อมทำขนมแบบลูกจากเชื่อม ส่วนเปลือกของลูกลานรับประทานแล้วเป็นยาขับถ่ายระบายได้ดี ชาวบางบางคนใช้ลูกลานทุกทั้งเปลือกโยนลงในลำธาร ทำให้ปลาเมา แต่ไม่ถึงตาย สะดวกแก่การจับปลา

4. ราก (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 65)

รากลาน ใช้ฝนรับประทานแก้ร้อน ขับเหงื่อ แก้ไข้หวัด

การเตรียมใบลานเพื่อใช้ในการงานหัตถกรรมและเทคโนโลยีที่ใช้กับใบลานที่จะกล่าวต่อไปนี้

การเตรียมใบลานเพื่อใช้ในการงานหัตถกรรมเป็นง่ายๆ ระดับพื้นบ้านซึ่งราษฎรชนบทยึดถือและสืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ตลอดจนการกล่าวถึงเทคโนโลยีที่พัฒนาปรับปรุงขึ้นใหม่ เหมาะสมกับงานระดับอุตสาหกรรมในครอบครัว สำหรับราษฎรชนบท เทคโนโลยีเหล่านี้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเริ่มต้นของการเตรียมวัตถุดิบใบลานให้มีคุณภาพ เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ทำผลิตภัณฑ์จักสานต่างๆ เทคโนโลยีเหล่านี้ได้แก่

1. การเตรียมใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 59)

กรรมวิธีการเตรียมใบลานเพื่อใช้ทำผลิตภัณฑ์ แบ่งขั้นตอนใหญ่ๆ ออกได้เป็น 9 ลักษณะ คือ (1) การตัดยอดลาน (2) การทอนใบลาน (3) การคัดเลือกใบลาน (4) การเลื่อยใบลาน (5) การฟอกขาว (6) กรรมวิธีการฟอกขาว (7) การย้อมสีใบลาน (8) การเตรียมใบลานก่อนย้อมสี (9) กรรมวิธีการย้อมสีใบลาน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 การตัดยอดกลาน (กลานและผลิตภัณฑ์จากกลาน, 2528, น. 59)

ก่อนตัดยอดกลาน ผู้ตัดจะต้องเลือกดูต้นกลานที่มียอดกลานอ่อน ที่ยังไม่แก่เกินไป สามารถทอดยอดได้ประมาณ 2-3 ท่อน ต้นกลานที่เจริญเติบโตสมบูรณ์ ต้นหนึ่งจะแทงยอดอ่อนออกพร้อมกัน 3-4 ยอด โดยมียอดแรกจะยาวและใหญ่ และยอดรองลงมาจะมีขนาดเล็กลดหลั่นตามลำดับ การตัดยอดกลานมี 2 วิธี คือ

1.1.1 ใช้มีดตัด มีดที่ชาวบ้านใช้ตัดยอดกลาน เป็นมีดอีโต้หัวตัด ซึ่งใช้งานได้ดีสารพัดอย่าง ตั้งแต่ถางหญ้า ทอดฟืน ฯลฯ ในการตัดยอดกลานผู้ตัดจะต้องสวมรองเท้าให้รัดกุม เพื่อป้องกันหนามกลานที่โคนก้านใบ เวลาปีนขึ้นไปบนต้นกลาน ขณะที่กำลังตัดยอดกลานจะต้องยืนให้สูงกว่ายอดและเล็งดูว่ายอดกลานเอนไปทางทิศใด เพื่อเลือกทิศทางการตัดให้ถูกต้อง ควรตัดตามทิศทางที่ยอดกลานเอนไปการตัดใช้มีดฟันที่ได้ท้องโคนยอดกลานก่อนไม่ให้ขาดทันที แล้วกลับมาฟันด้านบนอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ยอดกลานที่ตัดแล้ว พุ่งเข้าหาตัวผู้ตัดภายหลัง ผู้ตัดยอดกลานจึงต้องมีความชำนาญมากการตัดต้นหนึ่งบางครั้งจะได้พร้อมกัน 2-3 ยอด

การตัดยอดกลานโดยการใช้มีดตัดนี้ เป็นวิธีการทำทั่วไปของราษฎรในเขตบ้านทับลาน บ้านขุนศรี บ้านบุพราหมณ์ บ้านวังมิด ตำบลบุพราหมณ์ อำเภอนาคี จังหวัดปราจีนบุรี บ้านท่าฤทธิ ตำบลวังม่วง อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี บ้านน้ำสุด ตำบลห้วยขุนราม และที่ตำบลมะนาวหวาน จังหวัดลพบุรี ในเขตภาคใต้ ที่บ้านท้องลำเจียก ตำบลท้องลำเจียก อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชและอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เป็นต้น

1.1.2 ใช้ไม้ขอตัด ลักษณะการตัดยอดกลานสำหรับวิธีนี้ ผู้ตัดจะยืนอยู่บนพื้นดิน แล้วใช้ไม้ด้ามยาว ขนาดประมาณ 2-3 เมตร ปลายด้ามติดมีดดาขอไว้ เวลาจะตัดยอดกลานก็ใช้มีดดาขอชักเอา โดยกระตุกมีดตัดที่ตงโคนสุดของยอดกลานให้ยอดกลานเกือบจะขาด แล้วใช้ดาขอโน้มยอดกลานลงมา แล้วกระตุกมีดให้ยอดกลานขาดอีกครั้ง ผู้ตัดควรระวังไม่ให้มีดดาขอคมเกินไป เพราะเมื่อกระตุกมีดครั้งแรกแล้ว ยอดกลานอาจจะขาดทันทีและพุ่งมาตามด้ามไม้เข้าหาตัวผู้ตัด เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ประดิแล้วนิยมใช้ไม้ขอตัดสำหรับต้นกลานที่มีความสูงไม่มากนัก

ราคารับซื้อยอดกลาน ราคารับซื้อยอดกลานจากชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างตัดยอดกลานขายในเขตตำบลบุพราหมณ์ อำเภอนาคี จังหวัดปราจีนบุรี ซื้อขายกันในราคายอดละ 3 บาท โดยเฉลี่ยชาวบ้านคนหนึ่งจะตัดยอดกลานได้ประมาณวันละ 30-40 ยอด คิดเป็นรายได้ประมาณวันละ 90-120 บาท ผู้ที่ตัดยอดกลานเก่งที่สุดจะได้ถึง 100 ยอด

ยอดกลานที่ซื้อขายกันในเขตบ้านท่าฤทธิ ตำบลวังม่วง อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี โดยทั่วไปแล้ว ซื้อขายกันในราคายอดละ 1-2 บาท (ขนาดยอดกลานจะเล็กกว่าที่จังหวัดปราจีนบุรี) แต่ถ้าเป็นช่วงฤดูเก็บเก็บข้าว ช่วงระหว่างเดือนตุลาคม-เดือนพฤศจิกายน

ราคาซื้อขายขอลานจะสูงขึ้นถึงยอดละ 15-20 บาท ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจะซื้อไว้ใช้นำมาฉีกเป็นใบย่อยสำหรับมัดข้าวมัดสิ่งของต่างๆ

ในภาคใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวบ้านที่หมู่ 7 บ้านหน้าทับ ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา รับซื้อขอลานจากบ้านท้องลำเจียก ตำบลท้องลำเจียก อำเภอเชียรใหญ่และที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ในอัตรา 100 ยอด เป็นเงิน 550 บาท หรือเฉลี่ยราคาขอลาดละ 5.50 บาท

1.2 การทอนใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 64)

ขอลานที่ตัดแล้ว ประกอบด้วยใบย่อยๆ ซึ่งมีทางลาน (หรือภาษาชาวบ้านเรียกว่า “ก้านลาน”) อยู่ตรงกลางใบ ลักษณะเช่นเดียวกับทางมะพร้าว ใบย่อยๆ เหล่านี้อัดแน่นรวมกันเป็นยอดแหลมจะสังเกตเห็นแนวเป็นเส้นๆ ที่ตัวขอลาน

ในการทอนใบลานนั้น ชาวบ้านจะใช้มีดที่ปลายขอลานออกเป็นส่วนๆ นำแต่ละส่วนมาฉีกเป็นใบย่อยทีละคู่ จากนั้นจะนำใบลานที่ฉีกแล้ว มาตัดหรือทอนออกเป็นท่อนๆ เท่าๆ กัน การทอนใบลานจะทอนให้มีขนาดมาตรฐานยาวประมาณ 70 เซนติเมตร ใบลาน 1 ใบ จะทอนได้ ประมาณ 3-4 ท่อน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความยาวของใบลานด้วย

เมื่อทอนใบลานได้ขนาดตามต้องการแล้ว นำไปตากแดดนานประมาณ 3-4 วัน จนใบลานแห้งสนิท ใบลานที่แห้งสนิทแล้ว สังเกตได้จากทางใบ (ภาษาชาวบ้านเรียกว่า “ก้านลาน” ต่อไปจึงขอใช้คำว่า ก้านลาน เพื่อให้เป็นที่เข้าใจตามภาษาที่ชาวบ้านเรียกทั่วไป) ทางใบหรือก้านลานนี้จะเป็นสีขาวอมเหลือง แต่ถ้าก้านลานยังมีสีเขียวอยู่ แสดงว่าใบลานยังไม่แห้งสนิท เก็บไว้้อาจเกิดเชื้อราได้

อนึ่ง ขั้นตอนการทอนใบลานนี้ บางครั้งจะพบว่าชาวบ้านบางท้องที่จะนำใบลานที่ฉีกแล้วทีละคู่ไปตากแดดให้แห้งสนิทก่อน แล้วจึงนำมาทอนให้ได้ขนาดใบตามต้องการในภายหลังก็ได้ แต่เข้าใจว่าวิธีการแรกโดยการทอนใบลาน ขณะที่ใบยังสดอยู่ จะทำได้ง่ายกว่าเมื่อใบลานแห้งแล้วอีกทั้งใบลานไม่ฉีกขาดง่ายด้วย

สำหรับที่บ้านทับลาน จังหวัดปราจีนบุรี ผู้รับซื้อขอลานจากชาวบ้านที่ตัดขายนั้น จะจ้างแรงงานชาวบ้านในละแวกเดียวกันมาตัดหรือทอนใบลาน โดยคิดค่าจ้างตัดใบลานขนาดยาว 70 เซนติเมตร จำนวน 1,000 ใบ (ภาษาชาวบ้านเรียกว่า “หนึ่งซอง” หรือ 1 ซอง=1,000 ใบลานขนาดยาว 70 เซนติเมตร) เป็นจำนวนเงิน 2 บาท ขอลานประมาณ 3 ยอด จะตัดทอนได้ใบลานประมาณ 1,000 ใบ

ในวันหนึ่งๆ คนหนึ่งสามารถตัดหรือทอนใบลานได้ประมาณ 30,000-40,000 ใบ คิดเป็นค่าจ้างแรงงาน เฉลี่ยประมาณวันละ 60-80 บาท

1.3 การคัดเลือกใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 69)

เมื่อตัดใบลานออกเป็นท่อนๆ แล้วจึงนำมาคัดเลือกคุณภาพ เพื่อความสะดวกในการใช้และการจำหน่าย โดยการคัดเลือกใบลานขนาดใหญ่ คือเลือกใบลานตรงท่อนที่อยู่ส่วนกลางของใบ กาบของใบลานจะใหญ่กว่าส่วนโคนหรือปลายของใบ เรียกลานนั้นว่า “ลานคัด” ลานคัดที่มีคุณภาพดี เนื้อใบจะหนา และมีสีขาว ใบใหญ่ ลานคัดที่ได้จากตำบลพราหมณ์ อำเภอนาคู จังหวัดปราจีนบุรี จะมีคุณภาพดีกว่าที่อื่น ส่วนใบลานที่ปลายและโคนใบ นำมามัดรวมๆ กัน เรียกว่า “ลานรวม”

ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากลานคัด เช่น คัมภีร์ใบลาน นามบัตร และผลิตภัณฑ์อื่นๆ ส่วนผลิตภัณฑ์ที่ทำจากลานรวม เช่น ฝาตะเพียน ของชำร่วยเล็กๆ เป็นต้น

1.4 การเลียดใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 70)

ใบลานแห้งที่ซื้อมาจากท้องตลาด ก่อนนำมาใช้จักรสานจะต้องเลียดเอาก้านลานออกเสียก่อน แล้วจึงนำใบลานมาเลียดให้เป็นเส้นตรงตลอดทั้งเส้น และได้ขนาดกว้างตามต้องการ วิธีการเลียดใบลานนั้น อาจใช้มีดกรีดใบลานออกเป็นเส้นๆ หรือใช้เครื่องมือเลียดใบลานช่วยผ่อนแรงทำให้รวดเร็วขึ้น และสะดวกแก่การทำงาน เครื่องมือเลียดใบลานที่ใช้กันทั่วไปสำหรับงานระดับอุตสาหกรรมในครอบครัวมี 2 ประเภท คือ

1.4.1 เครื่องเลียดใบลานแบบพื้นบ้าน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 70)

เครื่องเลียดใบลานชนิดนี้ เป็นเครื่องมือที่ราษฎรในชนบทคิดทำขึ้นใช้เองอย่างง่าย ๆ โดยใช้ใบเลื่อยดัดแปลงเป็นใบมีดคมๆ จำนวน 1 ใบ ปักติดอยู่บนท่อนไม้สี่เหลี่ยมเล็กๆ ใบมีดดังกล่าว สามารถขยับให้กว้างหรือแคบตามขนาดที่ต้องการได้ วิธีการเลียดทำได้โดยนำปลายใบลานข้างหนึ่งวางทาบบนคมมีด แล้วจึงดึงปลายใบลานรูดไปตามคมมีดตลอดทั้งใบ จะได้ใบลานเป็นเส้นตรงขนาดเท่ากันทั้งเส้น เครื่องเลียดใบลานแบบนี้ใช้เลียดใบลานได้ที่ละเส้นเท่านั้น เป็นเครื่องเลียดที่ราษฎรผู้มีอาชีพสานปลาตะเพียนใช้กันทั่วไปในเขตแถวตลาดหัวแหลม ตำบลท่าวาสกรี ตำบลประจักษ์ และตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ฤดูกาลตัดยอดลานขาย ราษฎรจะทำกันในช่วงเวลาระหว่างเดือนมกราคม-เดือนเมษายนของทุกปี ไม่นิยมตัดยอดลานในช่วงฤดูฝน เพราะจะตากใบลานไม่แห้ง มีเชื้อราขึ้น ปกติแล้วยอดลานจะออกตลอดทั้งปี เมื่อต้นลานถูกตัดยอดไปแล้ว ก็จะออกยอดใหม่ขึ้นมาแทนที่ เพื่อชดเชยยอดเก่าที่ถูกตัดไป

ในปีหนึ่งๆ ต้นลานต้นหนึ่งจะออกยอดได้ประมาณ 10 ใบ (สถิตินี้ได้จากบันทึกของเจ้าพนักงานป่าไม้ภาคพิษณุโลก บันทึกไว้ในเรื่อง การเก็บหาใบลาน) ฉะนั้นในปี

หนึ่งๆ ถ้าตัดเพียงต้นละ 2 ยอด ก็จะไม่ทำให้ต้นลานได้รับความกระทบกระเทือนมากนัก ใบอ่อนที่เหลือจะกลายเป็นใบแก่ได้ประมาณ ต้นละ 8 ใบต่อปี ซึ่งใบแก่เหล่านี้จะสามารถปรุงอาหารเลี้ยงลำต้นได้อย่างเพียงพอ ทำให้ต้นลานไม่ทรุดโทรมในปีต่อไป ฉะนั้น ในปีหนึ่งๆ ควรอนุญาตให้เก็บหาใบลานได้ไม่เกินต้นละ 2 ยอด

1.4.2 เครื่องเลื่อยใบลานที่ออกแบบพัฒนาขึ้น (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 71)

เครื่องเลื่อยใบลานชนิดนี้ เป็นเครื่องมือที่กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ออกแบบพัฒนาขึ้นเป็นเวลานานประมาณ 15 ปีมาแล้ว โดยดัดแปลงปรับปรุงมาจากเครื่องเลื่อยใบลานแบบพื้นบ้าน เพื่อให้การเลื่อยใบลานสะดวกและรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม ลักษณะของเครื่องเลื่อยใบลาน ประกอบด้วยแท่งไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จำนวน 2 ชิ้น ชิ้นแรกเป็นแท่งไม้ ขนาด กว้าง x ยาว ประมาณ 8.00 x 11.00 เซนติเมตร ด้านบนฝังใบมีดแหลมประมาณ 7 อัน มีระยะห่างเท่าๆกัน ตามขนาดความกว้างของใบลานที่ต้องการเลื่อย ด้านข้างทางขวามือมีสันไม้สูงขึ้นเล็กน้อย ประมาณ 1 เซนติเมตร ส่วนอีกด้านหนึ่งติดบานพับกับแท่งไม้ชิ้นที่สอง ขนาดกว้าง x ยาวประมาณ 4.00 x 7.00 เซนติเมตร ด้านในเจาะรูรูปตัววี ตลอดแนวตรงกับใบมีดที่ฝังอยู่ในแท่งไม้ชิ้นแรก แท่งไม้ชิ้นที่สองนี้เปรียบเสมือนฝาคกรอบใบลานในขณะที่กำลังเลื่อย

วิธีเลื่อยใบลาน นำใบลานวางทาบบนใบมีด ให้ปลายยื่นโผล่ออกมาประมาณ 2-3 เซนติเมตร และวางใบลานแนบชิดทางด้านขวามือติดกับสันไม้ แล้วจึงปิดฝาคกรอบหรือแท่งไม้ชิ้นที่สองมือซ้ายกดฝาคกรอบไว้ ส่วนมือขวาดึงปลายใบลานให้แนบกับตัวเครื่องเลื่อย รูดใบลานไปตามคมมีดตลอดทั้งใบจนสุดปลาย จะได้ใบลานเป็นเส้นเล็กๆ ขนาดเท่ากัน จำนวน 6 เส้น พร้อมกันทีเดียว ช่วยประหยัดเวลาในการทำดีกว่าเครื่องเลื่อยแบบพื้นบ้าน กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมดำเนินการเผยแพร่การใช้เครื่องเลื่อยใบลานแบบนี้ พร้อมกับการฝึกอบรมของวิทยากรกองฯ เป็นเวลาประมาณ 1 ปีมาแล้ว จึงมีการใช้อย่างแพร่หลาย ราคาเครื่องเลื่อยเครื่องหนึ่งประมาณ 80-100 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดและฝีมือที่ทำ

1.5 การฟอกขาวใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 74)

ใบลานธรรมชาติทั่วไป เมื่อแห้งแล้วสีจะไม่ขาวทีเดียว คือมีสีขาวนวลอมเหลืองเล็กน้อยในการทำผลิตภัณฑ์จากใบลานบางชนิด ถ้าต้องการให้ใบลานมีสีขาวกว่าธรรมชาติก็สามารถฟอกใบลานให้ขาวได้ มีวิธีการดังนี้คือ

1.5.1 วัสดุอุปกรณ์

- 1) ภาชนะสำหรับฟอกขาวไบลาน ได้แก่ กะละมังเคลือบ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 24 นิ้ว
- 2) น้ำยาเคมีฟอกขาว ได้แก่ โซเดียมไฮโดรซัลไฟท์ โดยมีอัตราส่วนระหว่างโซเดียมไฮโดรซัลไฟท์ 100 กรัม ต่อน้ำหนักไบลาน 1 กิโลกรัม

1.6 กรรมวิธีการฟอกขาวไบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 75)

ไบลานที่จะใช้ฟอกขาวสำหรับทำผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องจักสานนั้น ควรใช้ไบลานที่เลียดเป็นเส้นเล็กๆ ตามขนาดที่ต้องการ จากนั้นจึงชั่งน้ำหนักไบลาน ปกติ การฟอกขาวไบลานแต่ละครั้งสำหรับงานระดับอุตสาหกรรมในครอบครัว นิยมใช้ไบลานน้ำหนักประมาณ 1 กิโลกรัม

นำไบลานที่ชั่งน้ำหนักแล้ว แช่ลงในภาชนะซึ่งเตรียมน้ำยาเคมีฟอกขาวโซเดียมไฮโดรซัลไฟท์ จำนวน 100 กรัม ละลายในน้ำจำนวน 10 ลิตร แล้วใช้อุปกรณ์ที่มีน้ำหนักกับบนไบลานด้านบน เพื่อให้ไบลานจมในน้ำยาฟอกตลอดเวลา ทั้งวันประมาณ 2 วัน จากนั้นจึงนำขึ้นล้างน้ำให้สะอาด และนำไบลานไปตากแดดให้แห้ง เก็บมัดให้เรียบร้อย

1.7 การย้อมสีไบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 74)

วัตถุประสงค์ของการย้อมสีไบลานคือ เพิ่มความสวยงามให้แก่ไบลานที่จะนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใช้สอยประเภทต่างๆ ตามความต้องการของผู้ใช้ วิธีการย้อมสีไบลานที่เจ้าหน้าที่วิทยากร กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ดำเนินการฝึกอบรมให้แก่ราษฎรชนบทในปัจจุบัน มีวิธีการทำดังนี้คือ

1.7.1 วัสดุและอุปกรณ์

- 1) ภาชนะสำหรับย้อมสี ได้แก่ กะละมังเคลือบขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 24 นิ้ว
- 2) เตาแก๊สหรือเตาอั้งโล่
- 3) ไม้สำหรับคนสีย้อม
- 4) ถ้วยเคลือบเล็กๆ สำหรับผสมสี
- 5) น้ำส้มสายชูหรือเกลือแกง
- 6) สีย้อมเส้นใยพืชหรือสีย้อมไหม (สีแอซิก) มีจำหน่ายตามร้านขายสีย้อมผ้าทั่วไป

1.8 การเตรียมไบลานก่อนย้อมสี (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 74)

ไบลานที่ใช้ในการย้อมสีสำหรับทำผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องจักรสานนั้น จะต้องเลียดไบลานให้เป็นเส้นเล็กๆ ก่อนตามขนาดที่ต้องการ จากนั้นจึงนำไบลานไปชั่งน้ำหนัก ปกติการย้อมสีไบลานแต่ละครั้งสำหรับงานระดับอุตสาหกรรมในครอบครัว นิยมใช้ไบลานน้ำหนัก ประมาณ 1 กิโลกรัม

นำไบลานที่ชั่งน้ำหนักแล้ว แช่ลงในภาชนะที่มีน้ำธรรมดาเป็นเวลานาน ประมาณ 1 ชั่วโมง เพื่อให้ไบลานอ่อนตัว ชุ่มน้ำได้ทั่วถึง สะดวกในการย้อมสีให้ติดง่ายขึ้น อีกทั้ง เป็นการกำจัดสิ่งสกปรกพวกดินโคลนต่างๆ และฝุ่นละออง จากนั้นจึงนำไบลานขึ้นผึ่งลมให้น้ำ สะเด็ด พอให้ไบลานแห้งหมาดๆ จึงนำไปย้อมสีได้

1.9 กรรมวิธีการย้อมสีไบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 74)

1.9.1 ต้มน้ำในภาชนะที่เตรียมไว้ให้เดือด ปกติในการย้อมสีไบลานแต่ละ ครั้งใช้น้ำประมาณ 25 ลิตรต่อน้ำหนักไบลาน 1 กิโลกรัม

1.9.2 ผสมสีย้อมตามอัตราส่วนดังตารางที่ 2.1 ตามอัตราส่วนที่ต้องการใน ถ้วยเคลือบสำหรับผสมสีโดยใส่น้ำผสมลงไปเล็กน้อย เทน้ำสีที่ผสมไว้ลงในน้ำเดือด ใช้ไม้คนสีให้ ละลายเข้ากันดี ปล่อยให้ทิ้งไว้นานประมาณ 5 นาที

หมายเหตุ: ในการผสมสีย้อม ควรชั่งน้ำหนักสีผสมตามสูตรที่ใช้เพื่อ ไม่ให้สีตก ทั้งนี้ ควรปรึกษาวิทยากรย้อมสีผู้ชำนาญ หรือเจ้าหน้าที่ทางด้านเทคนิคของบริษัทที่ขาย สีย้อม

1.9.3 นำไบลานที่เตรียมไว้ใส่ลงในน้ำสีที่กำลังเดือด กดไบลานให้จมใน น้ำสี นานประมาณ 5 นาที แล้วจึงพลิกกลับด้านของไบลานที่ย้อม ทำซ้ำกันดังนี้ประมาณ 2-3 ครั้ง จึงใส่น้ำส้มสายชูหรือเกลือแกงประมาณ 1 ช้อนโต๊ะ ปล่อยให้ทิ้งไว้นานประมาณ 30 นาที เมื่อเห็นว่าสี จับไบลานดีแล้ว จึงนำไบลานขึ้นจากน้ำสีเดือด

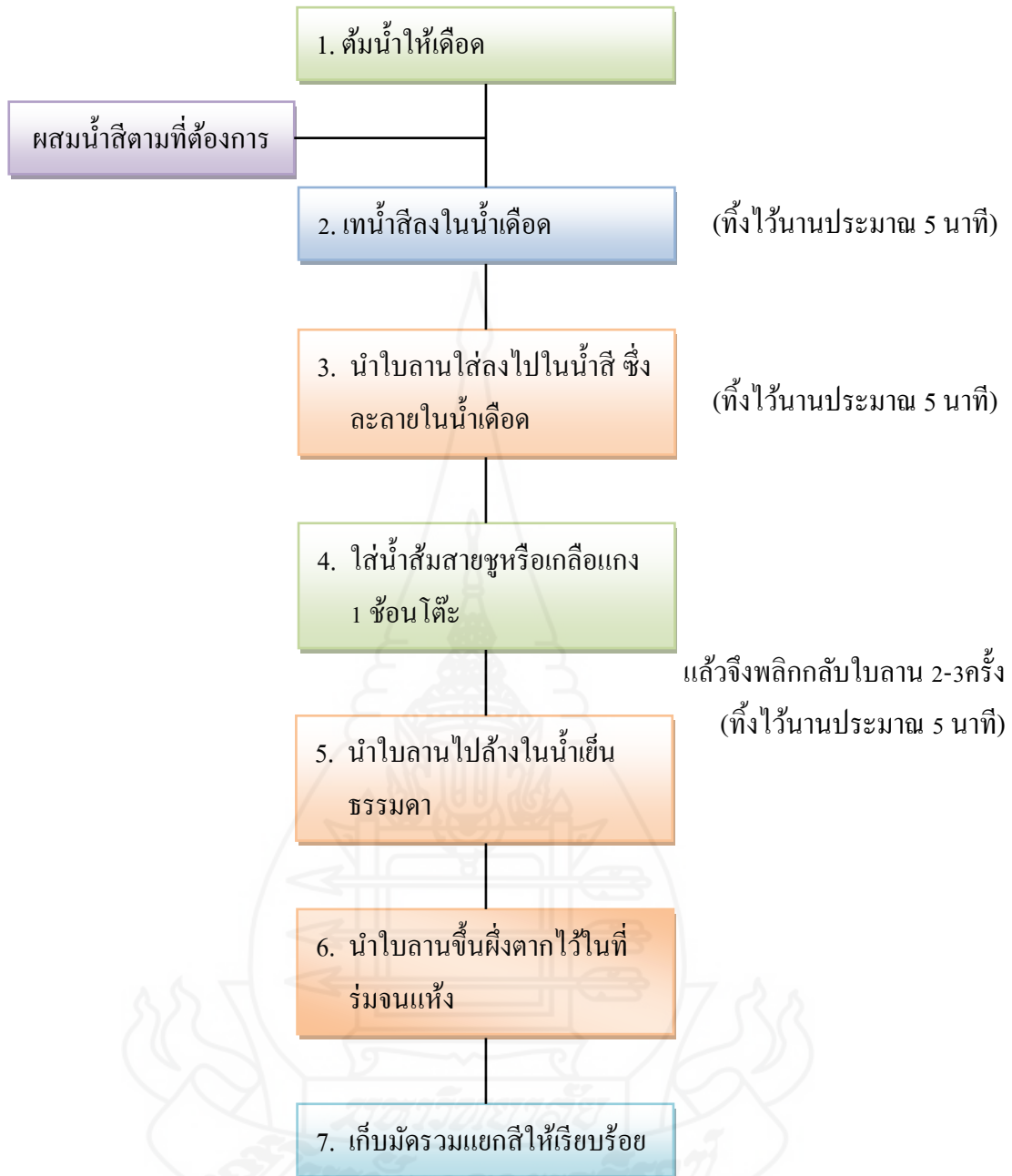
1.9.4 นำไบลานที่ย้อมแล้วมาล้างน้ำเย็นธรรมดา เพื่อให้หมดน้ำสี แล้วจึง นำไปตากไว้ในที่ร่มจนไบลานแห้ง เก็บมัดให้เรียบร้อย ใช้ทำเป็นผลิตภัณฑ์ต่อไป (ภาพที่ 2.1)

ตารางที่ 2.1 อัตราส่วนการผสมสีข้อมไบลาน

แม่สีข้อม	สีผสมที่ได้	น้ำหนักสี (กรัม) ต่อไบลาน 1 กิโลกรัม
สีแดงสด	ชมพู	40
	เหลือง	20
	จำปา	20
สีเขียว	เขียว	17
	เหลือง	20
สีเหลือง	เหลือง	50
สีน้ำเงิน	น้ำเงิน	50
สีน้ำตาล	ชมพู	50
	เหลือง	20
	จำปา	80
	เขียว	2
สีดำ	ดำ	100
สีแดงม่วง	บานเย็น	80
	เหลือง	20

หมายเหตุ อัตราส่วนของสีข้อมดังกล่าวอาจลดลงเมื่อการได้สีไบลานอ่อนๆ ใดๆ
หรืออาจผสมแม่สี 2-3 สี เพื่อให้ได้สีข้อมแปลก

ที่มา: ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 76

ภาพที่ 2.4 แผนภูมิขั้นตอนการข้อมสีใบลาน

ที่มา: ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน. (2528, น. 77)

1.10 ผลิตภัณฑ์จากใบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 78)

หนังสือใบลาน คือ หนังสือที่จาร (เขียนด้วยเหล็กแหลมคม) ลงบนใบของต้นลานหนังสือใบลานจัดเป็นเอกสารโบราณ ที่ใช้จดจารพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาและบันทึกเรื่องราว ที่เป็นบทนิพนธ์ของอดีตเช่น คนไทยโบราณนิยมเรียกหนังสือใบลานเหล่านั้นว่า “คัมภีร์ใบลาน” หรือ “หนังสือใบลาน” ทั้งนี้เพราะเรื่องในหนังสือใบลานส่วนใหญ่ จดจารพระธรรมและบทสวดมนต์ต่างๆ อันศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งเรื่องอันเนื่องด้วยองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นที่เคารพนับถือสูงสุดของพุทธศาสนิกชน

คติการสร้างคัมภีร์ใบลานของพุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัย นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความเชื่อและศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีความหวังในการได้บุญ คือความสุขสบาย เป็นเบื้องต้น มีความปรารถนาที่จะพ้นทุกข์และได้พบดินแดนอันเป็นบรมสุขแห่งตนในกาลข้างหน้า และในบั้นปลายปรารถนาจะได้พบพระศรีอริยเมตไตรย ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธในอนาคต ด้วยเหตุดังกล่าว จึงมีการสร้างคัมภีร์ใบลานไว้กับพระศาสนามากมาย

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 107) ตาลปัตร เป็นพัดใบลานหรือใบตาล มีด้ามยาวสำหรับพระใช้ บางทีเรียก “ตาลปัตร” นอกจากนี้ยังหมายถึง พัดยศและพัดรองสำหรับพระสงฆ์ใช้ ความหมายหลังนี้มักใช้ว่า พัดตาลปัตร แปลตามพยัญชนะว่า ใบตาลหรือใบลาน ซึ่งนำมาใช้ทำพัด คือ นำใบลาน ใบตาลหรือปาล์มทั้งก้านมาจัดแต่งทำเป็นพัด ใช้เส้นหวายจักหรือเส้นดอกไม้ไผ่ประกอบเข้าเป็นกรอบ เย็บที่ขอบใบตามวงโคจรรอบกัน มักตกแต่งง่าย อีกชนิดหนึ่งตัดด้ามทำตัวใบพัดเฉียงไปข้างหนึ่งสำหรับใช้พัดให้หายร้อน ใช้กันมานาน คงมีมาก่อนพุทธกาล

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 119) จอบ เป็นชื่อของเครื่องสวมศีรษะสำหรับกันแดดกันฝนที่มีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของชาวไร่ ชาวนา ในชนบทภาคกลางของไทย สานด้วยดอกไม้ไผ่เป็นโครงจอบ กรอด้วยใบลานรูปร่างคล้ายกระจาดคว่ำ มีรังสำหรับสวมศีรษะ ใช้เช่นเดียวกับหมวก แต่งอ้อมมีลักษณะและคุณสมบัติที่พิเศษไปกว่าหมวกคือ จอบมีขนาดใหญ่กว่ากันแดดกันฝนได้ดีกว่า มีน้ำหนักเบา รังจอบสานด้วยไม้ไผ่มีลักษณะโปร่ง เวลาสวมศีรษะจึงสามารถระบายอากาศได้ดี เหมาะสำหรับสวมใส่ทำงานกลางแจ้ง ชาวไร่ชาวนาภาคกลางจึงนิยมใส่จอบทำงานมากกว่าหมวก หรือใช้ผ้าโพกหัว

ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 145) หมวกใบลาน หมายถึง เครื่องสวมศีรษะ ที่ใช้กันแดด กันฝน ทำจากวัสดุใบลานล้วนๆ โดยใช้เทคนิคการขึ้นรูปด้วยวิธีการจักสานต่างๆ กัน เช่น การสาน การถัก หรือการผสมเทคนิคการสานกับการเย็บด้วยจักรเพื่อขึ้นรูปทรงหมวก เป็นต้น หมวกใบลานแตกต่างจากจอบ ตรงที่หุ่นศีรษะของสุภาพบุรุษและสุภาพสตรี นอกจากจะทำเพื่อประโยชน์ใช้สอยกันแดด กันฝน แล้วหมวกใบลานยังเน้นด้านความสวยงามตาม

สมัยนิยมของคนเมือง การออกแบบลวดลายการสาน การถัก ขนาดรูปทรงและสีสันต่างๆ ตลอดจนการใช้วัสดุอื่นตกแต่งประกอบ เช่น ผ้าผูก ดอกไม้ ประดิษฐ์จากผ้า และกระดาษสา เป็นต้น

1.3 ปลาดุกเพียน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 155)

1.3.1 ความหมายของปลาดุกเพียน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 157-158)

ปลาดุกเพียน ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้คำอธิบายว่า ปลาดุกเพียน น.ชื่อ คาวฤกษ์เรวดี เครื่องแขวนเหนือแปลให้เด็กดู ทำด้วยใบลาน หรือใบตาล เป็นต้น

ปลาดุกเพียน เป็นปลาน้ำจืดที่อดทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ ว่ายน้ำได้รวดเร็ว ว่องไว ไม่ชอบอยู่เป็นฝูง นอกจากฤดูผสมพันธุ์เท่านั้น ชอบกินพืช ใบไม้อ่อนๆ ในน้ำหรือแพลงก์ตอน ไรน้ำเล็กๆ รำหรือข้าวสุก ปลาดุกเพียนนั้นมักจะจับง่ายไม่ว่าจะจับปลาในแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง หรือในนา ก็จะมีปลาดุกเพียนติดขึ้นมาด้วย เพราะเป็นปลาที่อาศัยอยู่ในน้ำใสไหลเอื่อยๆ หรือน้ำนิ่งลักษณะปลาดุกเพียนมีรูปร่างค่อนข้างแบน มีหนวดสั้นๆ 1-2 คู่ เกล็ดสีเงินขาวขอบกลมมนแบน Cycloid มีหางเป็นแฉก

ปลาดุกเพียน จัดอยู่ในอันดับ (Order) Cypriniformes วงศ์ (family) Cyprinidae และสกุล (Genus) ปลาดุกเพียนมีมากมายหลายชนิด หลายเผ่าพันธุ์ เฉพาะปลาดุกเพียนแท้ ก็มีปลาดุกเพียนเงิน หรือปลาดุกเพียนขาว ตะเพียนทอง ตะเพียนทราย เป็นต้น ส่วนปลาอื่นๆ ที่มีเกล็ดขาว รูปร่างค่อนข้างคล้ายปลาดุกเพียน เช่น ปลากระแห ปลาอีตัก เหล่านี้ก็เป็นตระกูลเดียวกันกับปลาดุกเพียน เหมือนกัน แต่เป็นปลาที่ต่างเผ่าพันธุ์กัน

ปลาดุกเพียนที่คนไทยรู้จักกันทั่วไป มี 2 ชนิด คือ ปลาดุกเพียนทองและปลาดุกเพียนขาว ปลาดุกเพียนทอง *Puntius Schwanfeldi* (Bleeker) มีหนวด 4 เส้น ครีบท้องอันสุดท้ายแข็งแรงเป็นหยัก มีครีบท้อง 3 ก้านระหว่างกลางและหลัง และเส้นข้างมี 8 หรือ 9 เกล็ด ตามเส้นข้างมี 35-36 เกล็ด มีจุดดำบนครีบท้อง แดงดำบนครีบท้องข้างละ 1 แดง อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำจืดทั่วไปในมาเลเซีย สุมาตรา บอร์เนียว ในไทยมีทั่วไปในแม่น้ำ ลำคลอง เตาที่พบมีขนาดใหญ่ที่สุดยาวประมาณ 35 เซนติเมตร

ปลาดุกเพียนขาว (*puntius Goniontus* (Bleeker) มีหนวด 4 เส้น ครีบท้องอันสุดท้ายแข็งแรงและเป็นหยัก มีเกล็ดตามเส้นข้างตัว 29-33 เกล็ด มีก้านครีบท้อง 3 ก้านกับ 6 ซี่ หนวดและเส้นเล็กๆ สีเงินปลาดุกเพียนขาวนี้พบทั่วไปในชวา สุมาตรา และในไทย มีมากตามลุ่มน้ำในภาคกลาง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำแม่กลอง เป็นต้น ปลาดุกเพียนขาวตัวที่มีขนาดใหญ่

ที่สุดจับได้ที่แม่น้ำป่าสัก บริเวณใต้เขื่อนท่าหลวง ยาว 32.5 เซนติเมตร สูง 11.5 เซนติเมตร ปลาตะเพียนขาวชาวบ้านจับได้ทั่วไป มีขนาดประมาณ 15-25 เซนติเมตร มีขายทั่วไป

คนไทยใช้ปลาตะเพียนเป็นอาหารมานาน เพราะเนื้อของมันจะอร่อยกว่าปลาน้ำจืดอื่นตรงที่มีความหวานมันและเนื้อนุ่ม แต่มีก้างเล็กๆ ภายในตัวมาก คนที่ชอบกินปลาตะเพียนจึงต้องระมัดระวังก้างติดคอได้ กรรมวิธีที่จะนำปลาตะเพียนมาปรุงอาหารได้หลายอย่าง กินไม่รู้เบื่อ นับตั้งแต่การนำปลาตะเพียนที่ขอดเกล็ดแล้วบั้งทั้งตัว ทากระเทียมพริกไทยทอดจนเหลืองกรอบ การทำปลาเค็ม ปลาแห้ง และต้มแกง เป็นต้น

อาจจะเป็นเพราะเหตุนี้เองที่คนไทยมีความใกล้ชิดกับปลาตะเพียนมาก โดยเฉพาะปลาตะเพียนที่พบในเมืองไทย เป็นปลาที่มีรูปร่างสวย มีเกล็ดที่เป็นมันสะอาดหมดจดทั้งที่เป็นสีเงินและสีออกสีทอง ดังที่เจ้าฟ้าธรรมาธิศ พรธรรมาไว้วา

“ตะเพียนทองงามคั่งทอง ไม่เหมือนน่องห่มดาบพราย
กระแหแห่ห่างชาย ดังสายสวาทคลาดจากสม”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2551-2275) โปรดการทรงเบ็ดมาก จนมีผู้ถวายนามว่า “ขุนหลวงหาปลา” ตามพงศาวดารกล่าวว่า “เสด็จประพาสทรงเบ็ดเหมือนสมเด็จพระราชบิดาแล้ว พอพระทัยเสวยปลาตะเพียน ถึงกับทรงตั้งพระราชกำหนดว่า ห้ามมิให้คนทั้งปวงรับประทานปลาตะเพียน ถ้าผู้ใดบริโภค ก็มีสินไหมแก่ผู้นั้นเป็นเงินตรา 5 ตำลึง” สถานที่ที่ทรงโปรดไปทรงเบ็ดและประทับแรมคือ ตำบลระโหนดหลวง จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งมีตำหนักประทับแรมมาตั้งแต่สมัยพระนเรศวรมหาราช

1.3.2 ประวัติความเป็นมาของปลาตะเพียนสวนไบลาน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 158)

ณรงฤทธิ์ ศรีสยาม (2533, น. 34) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของปลาตะเพียนสวนไบลานว่า เครื่องจักรสารมรดกวัฒนธรรม การสานปลาตะเพียนนั้น เริ่มมีการทำขึ้นครั้งแรกในเมืองไทยประมาณ 100 กว่าปีมาแล้ว โดยพวกชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในเรือ ตามแม่น้ำลำคลอง และมีอาชีพขายเครื่องเทศเป็นผู้ริเริ่มทำขึ้น สันนิษฐานว่า เพราะชาวมุสลิม ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในเรือ มีความผูกพันกับชีวิตในน้ำและสิ่งแวดล้อมรอบๆ ขึ้นอยู่กับรูปร่างหน้าตาของปลาตะเพียนเป็นอย่างดี จึงพยายามหาวิธีประดิษฐ์ประดอย เลียนแบบรูปร่างปลาตะเพียนจากของจริง โดยใช้วัสดุที่ทำได้ในท้องถิ่น เช่น ใบมะพร้าว ไบลานและใบตาล เป็นต้น นำมาสานแล้วทาสีสี ปลาตะเพียนที่แขวนเหนือเปลเด็กนั้น ส่วนมากเขานิยมใช้สีแดง ทั้งนี้เพราะสีแดงเป็นสีเข้ม สะดุดตา เด็กๆ เห็นก็จะเบนความสนใจมาอยู่กับสิ่งสะดุดตา อยากจะไขว่คว้าตามประสาเด็ก พวงปลาตะเพียนแกว่ง

ตั้งตั้ง ไปมานานๆ เข้าเด็กก็เพิดเพลิน ไม่ร้องกวนและหลับง่าย เพื่อให้แม่สามารถปลุกตัวไปทำงานได้ จึงทำให้ปลาตะเพียนมีความใกล้ชิดกับเด็กไทยของเราตั้งแต่ยังเป็นทารก

ผลต่อเนื่องจากการนำปลาตะเพียนไปลานไปแขวนไว้เหนือเปลให้เด็กดูเล่น นั้นก่อให้เกิดคตินิยม ความเชื่อถือของชาวชนบทต่อมากล่าวคือ การแขวนปลาตะเพียนจะต้องแขวนให้พอดีกับระดับตาที่เด็กสามารถมองเห็นได้ตรงๆ ไม่ก่อนไปทางหัวนอนหรือก่อนไปทางปลายเท้า ซึ่งจะทำให้เด็กสามารถมองได้โดยระดับสายตาที่ปกติ ไม่ก่อให้เกิดความผิดปกติของกล้ามเนื้อตา ดังแสดงในภาพที่ 2.5

1.4 กรรมวิธีการผลิต (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 163)

(ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 157-163) ในการทำปลาตะเพียนนั้นแบ่งขั้นตอนใหญ่ๆ ออกได้เป็น 3 ขั้นตอนคือ

1. การสานชิ้นส่วนต่างๆ
2. การลงสีพื้นและเขียนลวดลาย
3. การร้อยประกอบชิ้นส่วน

1.4.1 การสานชิ้นส่วนต่างๆ (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528 : 170)

ชิ้นส่วนต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบของปลาตะเพียนสานได้แก่ กระโถม แม่ปลา กระทงเกลื้อ ปักเป้า ใบโพธิ์ และลูกปลา ชิ้นส่วนแต่ละอย่างต่างก็มีเทคนิควิธีการสานเฉพาะตัว ยกเว้นการสานแม่ปลาและลูกปลา มีหลักการสานอย่างเดียวกัน ต่างแต่ส่วนประกอบที่เป็นหางและครีบหลังเท่านั้น ในการสานทุกชิ้นส่วนจะต้องเลียดใบลานให้ได้ขนาดตามต้องการโดยใช้เครื่องเลียด ถ้าเป็นตามพื้นบ้านในเขตจังหวัดอยุธยา ชาวบ้านใช้เครื่องเลียดซึ่งทำขึ้นเองจากใบมีดปากค้ำให้ปลายแหลมปักกับท่อนไม้สี่เหลี่ยม กะขนาดใบลานที่ต้องการเลียด โดยขยับใบมีดเข้าหรือออก ลักษณะการสานทุกชิ้นส่วนของปลาตะเพียนส่วนใหญ่จะใช้วิธีการพับซ้อนใบลาน คล่องสอดสลับไปมากลับหน้าและกลับหลัง เพื่อให้ใบลานเกิดการยึดเหนี่ยวซึ่งกันและกัน โดยตัวของมันเองให้เป็นรูปร่างๆ ดังนี้

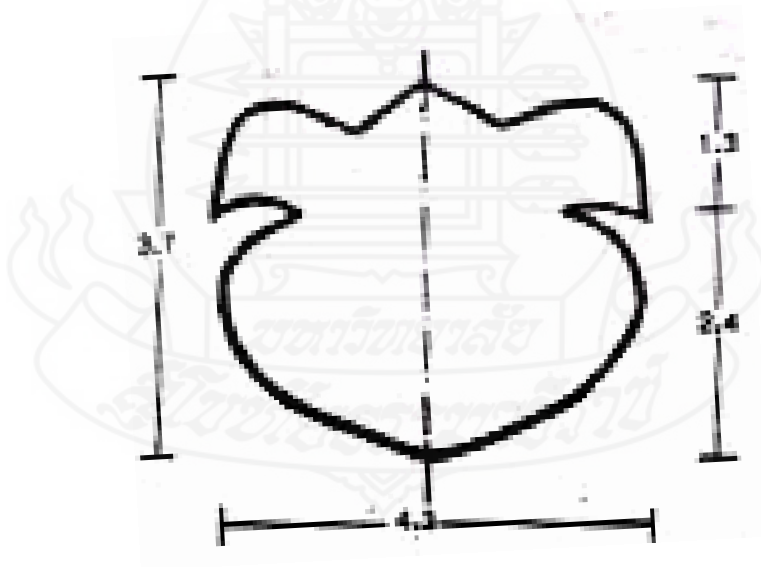
กระโถม ขึ้นต้นการสานโดยใช้ใบลานจำนวน 4 เส้น พับซ้อนสอดใบลานสลับไปมาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อน แล้วจึงสานให้มีปลายแหลมเป็นแฉกๆ ขึ้นต่อออกมา จำนวน 8 แฉก จากนั้นจึงพลิกม้วนใบลานสอดด้านบนให้เป็นกลีบขนุนขึ้นมา ปลายแหลมชนกันจำนวน 4 กลีบ กลับด้านล่างอีกครั้ง ทำลักษณะเดียวกัน จะได้กระโถมรูปร่างคล้ายดาวนูน 8 แฉก

แม่ปลาและลูกปลา เริ่มต้นสานโดยใช้ใบลานจำนวน 2 เส้น เส้นแรกม้วนตลบ 2 ครั้ง ทำเป็นรูปห่วงวงกลม ส่วนเส้นที่สองม้วนพับครึ่ง สอดเข้าไปในห่วงทั้งสองของเส้นแรก ดึงใบลานให้กระชับเข้าหากัน แล้วใช้ปลาใบลานทั้งสองม้วนสอดสลับไปมา ดึงใบลานให้เป็น

รูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ปลายใบลานทั้งสี่ตัดแฉลบให้เป็นครีบบปลา ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง จะได้รูปร่างปลา ถ้าเป็นแม่ปลา จะเย็บส่วนหางแยกออกต่างหาก โดยใช้แผ่นใบลานจำนวน 4-5 แผ่นพับซ้อนเย็บต่อกัน สำหรับแม่ปลาตัวใหญ่จะเย็บเกล็ดครีบบแหลมของส่วนหางหรือเงี่ยงปลาเพิ่มขึ้น

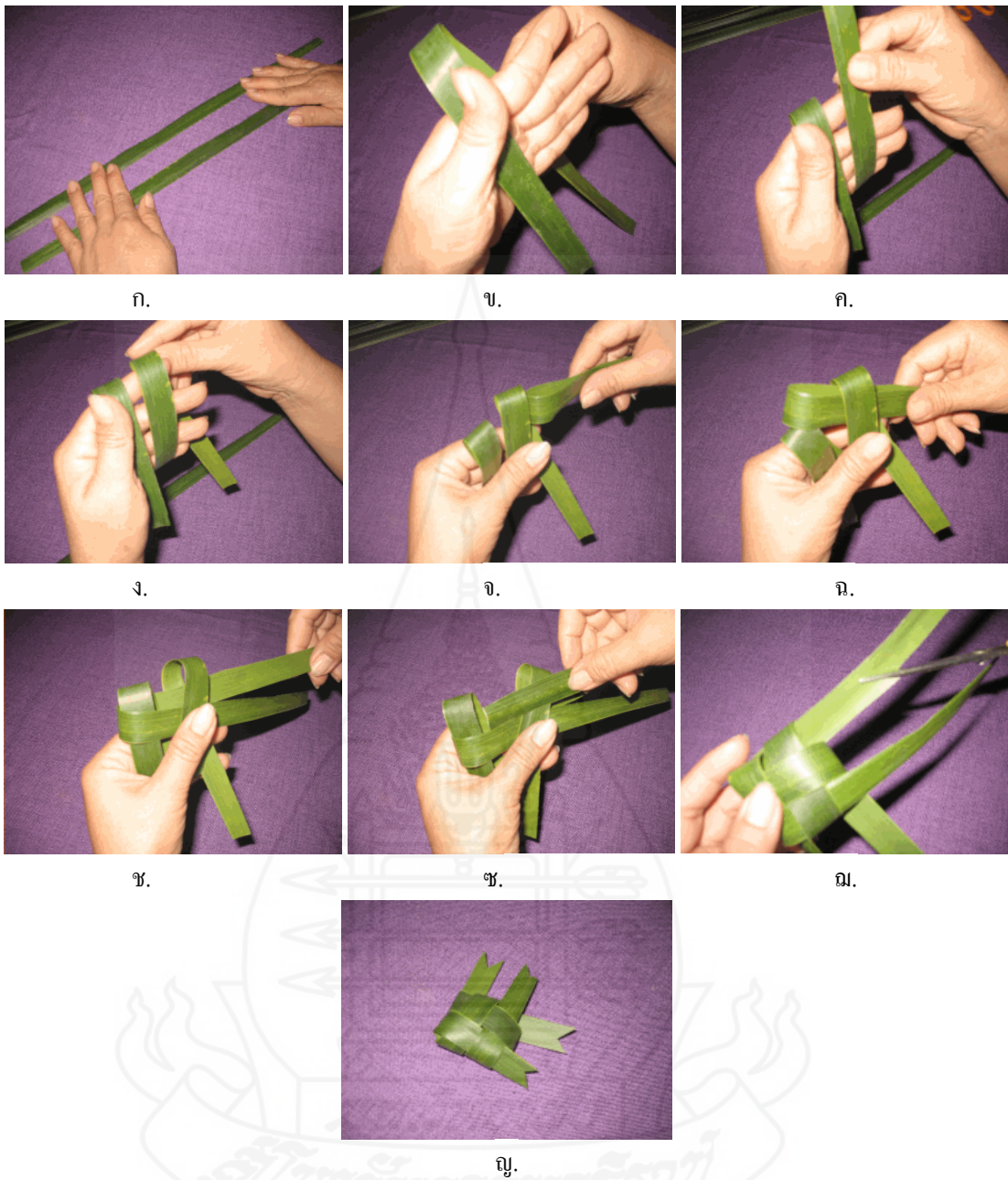
ปักเป้า เริ่มสานโดยใช้ใบลานเส้นเดียว ใช้ปลายทั้งสองม้วนผูกเข้าหากันให้ปลายแหลมแล้วกลับด้านผูกอีกครั้ง ลักษณะอย่างเดียวกัน จะได้ปักเป้ารูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดรูปสามมิติ โดยทั่วไปใบลาน 1 ใบขนาดยาว 70 เซนติเมตร ที่ซอยขนาดแล้วมักจะสานปักเป้าได้ ประมาณ 4-5 ชิ้น

อนึ่ง ขนาดของปักเป้าจะเท่ากันเสมอไม่ว่าจะใช้ร้อยสำหรับพวงปลาตะเพียนขนาดใหญ่ ขนาดกลาง หรือขนาดเล็กก็ตาม ยกเว้นปลาตะเพียนที่ทำย่อส่วนขนาดจิ๋วสำหรับแจกเป็นของที่ระลึก ทุกชิ้นส่วนจึงต้องย่อขนาดตามด้วย ใบโพธิ์ นิยมใช้ใบลานตัด เพราะมีขนาดกว้าง นำมาตัดเป็นรูปร่างดังภาพ วิธีตัดจะพับครึ่งใบลาน ตัดรูปร่างด้านข้างตามต้องการ แล้วคลี่ออกจะได้ใบโพธิ์สองข้างเหมือนกัน ขนาดของใบโพธิ์ที่ทำทั่วไป กว้างประมาณ 4.3 เซนติเมตร สูง ประมาณ 3.7 เซนติเมตร (ภาพที่ 2.5)

ภาพที่ 2.5 ขนาดของใบโพธิ์เท่าของจริง หน่วย : เซนติเมตร

ที่มา: ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน. (2528, น. 169)

ภาพที่ 2.7 ขั้นตอนการสานปลาดะเพียนใบลาน

ที่มา: สนม ชุมสายญาติ (2552) การสานปลาดะเพียนจากใบมะพร้าว. สืบค้นจาก
<http://performance2552.exteen.com/20090101/entry-3>

(ก) การไบลานมาฉีกเป็นเส้นยาว (ข) การนำไบลานเส้นที่ 1 มาพันรอบที่ 1 (ค) การนำไบลานเส้นที่ 1 มาพันรอบที่ 2 (ง) การนำไบลานที่หั่นได้แล้วดึงมือที่พันออกและใช้มืออีกข้างหนึ่งจับไว้ (จ) การนำไบลานใบที่ 2 มาพับครึ่ง (ฉ) สอดเข้าไปในไบลานที่พันไว้ในรอบแรก (ช) การนำไบลานเส้นที่ 2 เส้นล่างสอดช่องไบลานเส้นที่ 1 ห่วงแรก (ซ) การกลับด้านหลังขึ้นมานำไบลานเส้นที่ 2 ปลายด้านล่างสอดช่อง ดังภาพ แล้วดึงจัดให้สวยงาม (ฌ) การใช้กรรไกรตกแต่งครีบบและหาง (ญ) ปลายตะเพียนสาน ไบลานที่เสร็จสมบูรณ์

1.4.2 การลงสีพื้นและเขียน ลวดลาย (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 163-169-172)

การลงสีพื้นและเขียนลวดลายปลาตะเพียนชุดหนึ่ง จะเป็นสีชุดเดียวกันทุกชิ้นส่วนที่นำมาประกอบโดยยึดถือตัวแม่ปลาเป็นหลัก กล่าวคือ ส่วนตัวแม่ปลา นิยมลงสีพื้นด้วยสีน้ำมันเป็นสีแดง ดำ เขียว น้ำเงิน ชมพู เหลือง ส้ม ฟ้ำ ม่วงและสีขาว บริเวณส่วนเกล็ด ครีบบ หาง และส่วนละเอียดของตัวปลา นิยมวาดลวดลายด้วยสีบรอนซ์เงินหรือสีบรอนซ์ทองเพื่อให้ดูแวววับ ลวดลายของเกล็ดตัวแม่ปลาที่เขียนทั่วไปเรียกว่า “ลายผักชี” ส่วนหางปลานิยมเขียนเป็นลายดอกไม้มและลายต้นสน ซึ่งเป็นลวดลายที่ชาวไทยมุสลิมเขียนมานานแล้ว (ภาพที่ 2.8)

ปลาตะเพียนไบลานของบางซ່อน มักจะเขียนลวดลายด้วยฝีมือปราณีและนิยมใช้สีสองสีหมายถึงสีตัวและสีลวดลาย ที่เขียนด้วยสีบรอนซ์เป็นลายไทยละเอียด มองดูสวยเรียบๆ และแก่แต่ปลาตะเพียนของอยุธยา นั้น นอกจากจะใช้สีบรอนซ์แล้ว ยังใช้สีอื่นหลายสีเขียนลวดลายบนตัวปลา สีจุดขาด ลายที่เขียนเป็นลายไทยบ้างสลับกับลายดอกไม้มและลายต้นสน บางที่ใช้ลายสมัยใหม่ มองดูสวยสะดุดตาคนละแบบ

1.4.3 การร้อยประกอบชิ้นส่วน (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 163-172)

ภายหลังจากการเตรียมชิ้นส่วนประกอบของปลาตะเพียนเรียบร้อยแล้ว จึงนำมาร้อยประกอบเข้าเป็นพวงโดยใช้เอ็นเส้นเล็กหรือด้ายเบอร์ใหญ่ วิธีการร้อยพวงปลาตะเพียนผู้ประกอบมักจะเตรียมร้อยระย้าจำนวน 3 สายไว้ก่อนสำหรับแขวนต่อจากตัวแม่ปลาโดยทั่วๆ ไป การร้อยระย้า มี 2 ขนาด คือ ระย้าเล็กและระย้าใหญ่ ระย้าเล็ก หมายถึง การร้อยพวงปลาตะเพียนที่มีลูกปลาน้อยกว่า 9 ตัว ส่วนระย้าใหญ่ หมายถึง การร้อยพวงปลาตะเพียนที่มีลูกปลามากกว่า 12 ตัวขึ้นไป ข้อแตกต่างของระย้าใหญ่และระย้าเล็กคือ จำนวนชิ้นส่วนของกระโจมและกระทงเกล็ดที่เพิ่มเข้าไปในระย้าทั้งสามสาย สรุปได้ดังตาราง ที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 เปรียบเทียบจำนวนชิ้นส่วนประกอบของระย้าเล็กและระย้าใหญ่

ชิ้นส่วน	ระย้าเล็ก			ระย้าใหญ่		
	สายที่ 1	สายที่ 2	สายที่ 3	สายที่ 1	สายที่ 2	สายที่ 3
1. กระจง	-	-	-	-	1	-
2. กระจงเกลือ	1	1	1	2	1	1
3. ลูกปลา	2,3	2,3	2,3	4,5	4,5	4,5

ที่มา: ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 172)

ปลาที่ร้อยเป็นพวงนั้น มีขนาดแตกต่างกัน นับตั้งแต่ขนาดใหญ่ไปจนถึงขนาดย่อม ซึ่งเรียกกันว่า ปลาลูกสิบสอง ปลาลูกเก้าและปลาลูกหก โดยมีจำนวนชิ้นส่วนประกอบดังตารางที่ 2.3

ตารางที่ 2.3 จำแนกขนาดปลาตะเพียนใบลาน

ขนาดปลาตะเพียน	กระจง	แม่ปลา	กระจงเกลือ	ปักเป้า	ใบโพธิ์	ลูกปลา
1. ปลาลูกสิบห้า	2	1	5	215	71	15
2. ปลาลูกสิบสอง	2	1	5	190	65	12
3. ปลาลูกเก้า	1	1	4	140	46	9
4. ปลาลูกหก	1	1	4	120	43	6

ที่มา: ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน (2528, น. 173)

1.5 การตลาด (ลานและผลิตภัณฑ์จากลาน, 2528, น. 173)

แม้ในปัจจุบัน ชาวชนบทยังนิยมเลี้ยงเด็กให้นอนในเปลไม้ไผ่ที่แกว่งไกวได้อยู่ แต่การใช้ปลาตะเพียนใบลานแขวนดูจะลดน้อยลงไป การทำปลาตะเพียนใบลานก็ยังคงมีการทำอยู่บ้าง โดยผู้ผลิตเรียนรู้สืบทอดวิธีการทำมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งใช้เวลาสานปลาตะเพียนในช่วงฤดูที่ว่างจากการประกอบอาชีพหลักทำนา ทำไร่ มีผู้ผลิตเพียง 4-5 รายเท่านั้น ที่สานปลาตะเพียนเป็นอาชีพหลัก แต่จุดประสงค์ที่ทำขึ้นก็ไม่ได้ทำให้เด็กดูตั้งแต่ก่อน หากแต่ใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งแขวนไว้ดูเล่นและเพื่อความสวยงาม เป็นไปเพื่อการค้าโดยขายเป็นของที่ระลึกสำหรับคนไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดจนส่งเป็นสินค้าออกต่างประเทศ

แหล่งผลิตที่สำคัญมี 2 แห่ง คือ

- เขตตำบลบางซ่อน จังหวัดกรุงเทพมหานคร
- เขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แหล่งผลิตที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นับว่าเป็นแหล่งผลิตปลาดูแลเลี้ยงปลาที่ใหญ่ที่สุด โดยมีผู้ผลิตรายใหญ่เป็นผู้ว่าจ้างผู้ผลิตรายย่อย ซึ่งชำนาญงานสานชิ้นส่วนของปลาดูแลเลี้ยงแต่ละอย่างไม่เหมือนกัน ผู้ผลิตรายใหญ่จะรับซื้อชิ้นส่วนและนำมาประกอบพร้อมบรรจุหีบห่อด้วยตนเองแล้วส่งขายต่อยังร้านค้าในต่างจังหวัด เช่น จังหวัดพิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร และร้านค้าในกรุงเทพฯ เช่น ร้านนายณัฏฐ์ ร้านสแกนเดีย และตามร้านค้าในโรงแรมใหญ่ๆ เป็นต้น สำหรับในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา มีร้านค้าจำหน่ายปลาดูแลเลี้ยงประมาณ 4-5 ร้าน ซึ่งเป็นทั้งผู้ผลิต

ขนาดและสีของปลาดูแลเลี้ยงที่นิยมซื้อขายในท้องตลาด ผู้ซื้อมักจะซื้อขนาดปลา ลูกแก้วและปลาลูกกลมมากกว่าขนาดอื่น ส่วนสีของปลาดูแลเลี้ยงนิยมซื้อสีแดงและสีเขียว สำหรับรสนิยมลูกค้าต่างประเทศ ชาวอเมริกันกับชาวฝรั่งเศสนั้นชอบทุกสี ชาวเยอรมันมักสั่งทำเฉพาะสีดำ ส่วนชาวญี่ปุ่นชอบสีชมพู สีเขียว และสีธรรมชาติของปลา

ปัจจุบันผู้ผลิตได้ออกแบบและผลิตเป็นรูปสัตว์ชนิดอื่นๆ โดยปลาปลา ปลาเงินปลาทอง นกกระเว่น นกหงส์และนกชนิดอื่นๆ ส่งออกไปขายด้วยราคานกกระเว่นและนกหงส์ ราคาชุดละประมาณ 50 บาท ผลิตภัณฑ์ที่ออกแบบทำขึ้นใหม่นี้มีรูปร่างสวยงามแปลกตา ผู้ผลิตต่างฝ่ายต่างพยายามลอกเลียนแบบตัวอย่างกระจายออกไปเพื่อหนีความจำเจซ้ำซากและเป็นการลองตลาดใหม่ แต่แม้กระนั้น ปลาดูแลเลี้ยงจากปลาดูแลเลี้ยงก็ยังคงเป็นที่นิยมของตลาดจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของหัตถกรรมประเภทหนึ่งของไทยตราบนานเท่านาน

ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์ พระนครศรีอยุธยาแหล่งเรียนรู้งานช่างพื้นบ้าน (2545, น.31) ระบุว่า

การตลาดของงานช่างสานปลาดูแลเลี้ยงปลาแบบมีอยู่หลายรูปแบบด้วยกันคือ

1. จำหน่ายปลีกและส่งที่หน้าร้านของตนเอง
2. จำหน่ายส่งผ่านพ่อค้าคนกลางภายในประเทศ
3. เพื่อนำ ไปส่งตามแหล่งท่องเที่ยวภายในประเทศอีกต่อหนึ่ง
4. จำหน่ายส่งผ่านพ่อค้าคนกลางตลาดต่างประเทศ
5. จำหน่ายในงานออกร้านผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านที่มีส่วนราชการและ

เอกชนจัดขึ้น

2. แนวคิดและทฤษฎี

2.1 แนวคิด

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

ตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550, น. 18-20) อธิบายว่า ในทางวิชาการแบ่งเป้าหมาย (Goal) ออกเป็น 2 ระดับ คือ เป้าหมายสูงสุด (ultimate goal) ส่วนเป้าหมายการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ อาจพิจารณาจากข้อความที่เป็นความหมายของคำว่า การพัฒนาที่ว่า “เป็นการยกฐานะ....ของคนไทย...” ซึ่งเป็นการตรัสโดยตรงที่ทางวิชาการเรียกว่า เป็นรูปธรรม (concrete) สามารถย้อนไปหาสังกัดปนามธรรม (abstractness) ได้ซึ่งในที่นี้คือคนหรือมนุษย์ จะเห็นได้ว่า เป้าหมายการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงสืบทอดมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ การพัฒนาคน โดยให้ประชาชนสามารถยืนอยู่ได้เองโดยพึ่งปัจจัยภายนอกน้อยที่สุด ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ คือ การพัฒนาคน ส่วนเป้าหมายรองของพระองค์มีมากมาย เช่น การพัฒนาเกษตรกรรม การพัฒนาอาชีพเสริม การพัฒนาตลาด การพัฒนาความรู้ความคิดด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาสุขภาพอนามัย การพัฒนาการศึกษา โดยเน้นการศึกษาภาคปฏิบัติ (functional education) คือ สอนความรู้ชนิดที่นำไปใช้ได้ในชีวิตและพัฒนาด้านการรู้จักและการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น

2.1.2 แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคม

Adams (2001, p. 111) กล่าวถึงแนวคิดหลักอีกแนวความคิดหนึ่ง ที่มีรูปแบบสังคมอยู่ 2 รูปแบบ คำว่าชุมชนของทอนนีส์ หมายถึง สังคมชนบทที่มีการดำรงชีวิตอย่างช้าๆ และเรียบง่ายตามกรอบประเพณีที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมา ในขณะที่สังคม หมายถึง สังคมเมืองที่มีการดำรงชีวิตที่รวดเร็วภายใต้กรอบของการคิดแบบมีเหตุผล ทอนนีส์ เปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจและระบบความคิดแบบ Gemeinschaft ที่แตกต่างกับ Gesellschaft ไว้ดังนี้

1. ชุมชนแบบ Gemeinschaft เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพื้นฐาน อยู่ในครัวเรือน กล่าวคือ ครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตหลัก การผลิตส่วนใหญ่ ได้แก่ การทำการผลิตทางเกษตรกรรมและใช้เทคโนโลยีการผลิต เช่น ที่เคยปฏิบัติกันมาโดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ระบบความคิดยึดตามคำสอนและกฎระเบียบซึ่งสืบทอดกันมา

2. สังคมแบบ Gesellschaft เป็นสังคมที่ทำการค้าความสัมพันธ์เป็นความสัมพันธ์ที่มีรากฐานอยู่บนธุรกิจการผลิต เป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม ในโรงงาน และใช้

แรงงานจ้างมากกว่าแรงงานครอบครัว ใช้ทุนในการผลิตค่อนข้างสูง มีประสิทธิภาพ ระบบความคิดเป็นแบบวิทยาศาสตร์ คือ เชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ได้

มีการปรับสภาพนิเวศน์ให้ทันสมัยและเป็นระเบียบ (Ecological Modernization) แนวความคิดนี้เน้นการวางแผน (Planning) การจัดการ (Management) การควบคุม (Regulation) และการใช้ (Utilisation) อย่างมี “เหตุผล” (Rational) และมีประสิทธิภาพ (Adams, 2001, p. 111)

แนวความคิดนี้เชื่อว่า สถาบันและ “คน” สามารถเปลี่ยนแปลงได้ถ้าได้รับการศึกษาและอบรมให้ถูกต้องเหมาะสม นัยยะสำคัญของแนวความคิดนี้จะอยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาในความรู้ของ “ผู้เชี่ยวชาญ และ “ผู้บริหาร” ที่มีความสามารถในการจัดการเพื่อจะให้การศึกษแก่ “ประชาชน” ใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวังและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นมุมมองแบบ Technocratic

2.2 ทฤษฎี

2.2.1 ทฤษฎีกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization Theory)

แสวง รัตนมงคลมาส (2534, น. 43) สนใจที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนระดับจุลภาค เช่น หมู่บ้านในชนบท หรือชุมชนขนาดเล็กในเมือง เขาได้มีโครงการศึกษา กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวไร่ชาวนา ในท้องถิ่นต่างๆ เช่น เอเชีย อเมริกา และยุโรป ทำให้เขาพบกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยในท้องถิ่นต่าง มีความแตกต่างด้วยเงื่อนไข สังคม และวัฒนธรรมดั้งเดิม ทำให้ยากต่อการสรุปทฤษฎีอย่างเป็นสากลได้ แต่เขาได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะร่วมบางประการสำหรับการศึกษาต่อไป คือ

1. การเปลี่ยนแปลงในเรื่องคุณค่าของชีวิต เมื่อระบบเงินตราเข้ามาในสังคม ประเพณี ปัจเจกบุคคล จะถูกรวบงำ ด้วยความคิดเรื่องกำไร และผลประโยชน์มากขึ้นกว่าเดิม การช่วยเหลือตอบแทนจะถูกลดความสำคัญลง
2. การเปลี่ยนแปลงในเรื่องความสมานฉันท์ของชุมชน ผลกระทบที่ตามมาจากการที่คนรุ่นหลังมีคุณค่าและเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างออกไป ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างคนที่ต่างรุ่นกัน ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งและทำให้ความสมานฉันท์ของชุมชนลดลง
3. การเปลี่ยนแปลงในเรื่องเศรษฐกิจ ชาวนา ชาวไร่ อาจสูญเสียที่ดินอื่น เนื่องจากหนี้สินที่เป็นผลจากการลงทุนการเกษตรด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ระบบภาคสินค้าเกษตรที่ไม่แน่นอน การซื้อสินค้าอุปโภค บริโภคทำให้ชาวนากลายเป็นแรงอุตสาหกรรมหรือแรงงานเกษตรขนาดใหญ่

2.2.2 ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology)

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม นิยพรรณ วรรณศิริ (2540, น. 3) ได้อธิบายขยายความตามแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ของ Julian Steward (1955) นักมานุษยวิทยาอเมริกัน ว่าเป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัวของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไข

หลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม สจ๊วตมอง “วัฒนธรรม” เป็นเครื่องช่วยให้นมนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษามานุษยวิทยา จึงมีอยู่วัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม นอกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญ อีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ตามทัศนะของสจ๊วต มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล และวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมวางอยู่บนรากฐานของเหตุผล แต่เป็นเพราะว่าสภาพการณ์และสภาวะแวดล้อมมีความแตกต่างกันออกไป วัฒนธรรมสองวัฒนธรรม จึงมีพื้นฐานของการปรับตัว ย่อมมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือ อาชีพ ประเภทเบ็ด แห อวน จมวก เรือ และมีการพัฒนาสื่อสมความรู้เกี่ยวกับการเดินทะเลและการจับปลาในขณะเดียวกัน ชนกลุ่มอื่นที่ตั้งรกรากอยู่ในเขตป่าดงดิบ อาจมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในการยังชีพแตกต่างกันออกไป เช่น หอก ธนู กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มนี้ย่อมต้องมีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมแตกต่างกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว นิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสจ๊วต เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง

1. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์
3. ผลงานของสจ๊วตมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้นักมานุษยวิทยาหันมาสนใจศึกษาถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมและอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อพัฒนาการทางวัฒนธรรม

2.2.3 ทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550, น. 14-19) ได้อธิบายว่าเพื่อความเป็นระเบียบและง่ายแก่การเข้าใจและใช้สอย แต่ละทฤษฎีที่จะกล่าว รวมทั้งทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนานี้ด้วย จะขอแยกเป็น 5 หัวข้อ คือ เนื้อหาสาระรวม ประพจน์ คำอธิบายสังกัป คำอธิบายประพจน์ และสรุป โดยที่แต่ละหัวข้อจะมีเนื้อหาสาระอย่างกะทัดรัด ไม่เยิ่นเย้อ เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่วางไว้ข้างต้น

ทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนาและแพร่กระจาย (Development Potential-Diffusion Theory) ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ สถิตภาพการพัฒนา ประกอบด้วยสังกัป 4 ตัว 1. ทรัพยากรธรรมชาติ 2. ทรัพยากรมนุษย์ 3. องค์การสังคม และ 4. ภาวะผู้นำ นั่นคือ ทฤษฎีส่วนนี้อธิบายว่า 4 สิ่งนี้เป็นตัวเหตุให้เกิดการพัฒนาสังคม 4 สิ่งนี้ถือเป็นสถิตภาพของสังคม อีกส่วนคือ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion Theory) มีสังกัป 1 ตัวคือ การติดต่อกับโลกภายนอก (contact) นี้ก็เหมือนกัน อธิบายการพัฒนาว่าเกิดจากการติดต่อกันระหว่างสังคม โดยเฉพาะสังคมด้อยพัฒนาที่ติดต่อกับสังคมพัฒนา จะทำให้สังคมด้อยพัฒนามีระดับการพัฒนาสูงขึ้น ทฤษฎีสถิตภาพและการแพร่กระจายมีตัวเชื่อม คือ การฝึกอบรม (training) ซึ่งทางวิชาการเรียกว่าตัวแปรแทรก (intervening variable) สำหรับนักปฏิบัติการพัฒนาสังคม ก็มองตัวนี้เป็นปัจจัยเหตุให้เกิดการพัฒนาอีกตัวหนึ่งนั่นเอง

สรุปว่า ตามทฤษฎีนี้ สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย 6 ประการ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อและการฝึกอบรม ยังมีสิ่งต่างๆ เหล่านี้มากเพียงใด การพัฒนาก็ยิ่งสูงขึ้นเท่านั้น

ทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนาและแพร่กระจายมี 6 ประพจน์ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการพัฒนา
2. ทรัพยากรมนุษย์ ทำให้เกิดการพัฒนา
3. องค์การสังคม ทำให้เกิดการพัฒนา
4. ภาวะผู้นำ ทำให้เกิดการพัฒนา
5. การติดต่อกับโลกภายนอก ทำให้เกิดการพัฒนา
6. การฝึกอบรม ทำให้เกิดการพัฒนา

2.2.4 ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550: 19) ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (Communication Theory of Modernization) เป็นทฤษฎีตะวันตกอีกทฤษฎีหนึ่งโดยผู้สร้างทฤษฎีนี้คือ Daniel Lerner นักวิชาการชาวอเมริกัน คำว่า “ทันสมัย” ตรงนี้ก็คือ การพัฒนา หรือความเจริญที่

เราใช้ในหนังสือนี้เอง สำหรับโครงสร้างของการเสนอเนื้อหาที่จะเหมือนกับทฤษฎีที่แล้ว คือ จะกล่าวถึง เนื้อหาสาระรวมประพจน์ คำอธิบายสังกัป คำอธิบายประพจน์ และความสรุป

ทฤษฎีนี้อธิบายว่า ความทันสมัยเกิดจากการสื่อสารสมัยใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นตัวทำให้มีการปลูกฝังจินตนาภาพสมัยใหม่ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวต่างๆ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อันเป็นตัวนำความทันสมัยมาสู่สังคม

1. การสื่อสารสมัยใหม่ ก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่
2. การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ ทำให้สามารถปลูกฝังจินตนาภาพสมัยใหม่
3. จินตนาภาพสมัยใหม่ กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวที่ประเภทต่างๆ
4. การเคลื่อนไหวที่ประเภทต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
5. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้เกิดภาวะความเป็นสมัยใหม่

3. ชุมชนท่าวาสุกรีและชุมชนภูเขาทอง

เนื่องจากข้อมูลพื้นที่ศึกษามีน้อยมากข้อมูลที่เป็นข้อมูลเบื้องต้นจาก องค์การบริหารส่วนตำบล ท่าวาสุกรี 2557 และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (อ้างใน <http://www.codi.or.th/> สืบค้นเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2557)

3.1 อาณาเขตและจำนวนประชากรตำบลภูเขาทอง

ทิศเหนือติดกับตำบลวัดตูม และตำบลบ้านใหม่ อำเภอพระนครศรีอยุธยา ทิศใต้ติดกับ ตำบลบ้านป้อม และตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันออก ติดกับตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลบ้านใหม่ ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 7.1 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 4,491 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทางการเกษตร 1,274 ไร่

สภาพพื้นที่ของตำบลภูเขาทอง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีทุ่งนากว้าง เดิมเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมเข้าทุ่งนา และบริเวณใกล้เคียง จนได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำและอนุสาวรีย์องค์สมเด็จพระนเรศวรขึ้น ณ บริเวณเจดีย์ภูเขาทอง ทำให้น้ำไม่หลากมากเหมือนเคย สภาพอากาศโดยทั่วไป ค่อนข้างร้อน

โดยในพื้นที่มีประชากรทั้งสิ้น 2,809 คน แยกเป็นชาย 1,379 คน หญิง 1,430 คน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 65 และศาสนาพุทธ ร้อยละ 35

3.2 อาณาเขตและจำนวนประชากรตำบลท่าวาสกรี

จากข้อมูลประชากร จากองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าวาสกรี 2557 มีประชากรทั้งสิ้น 7,846 คน มีสิทธิ์เลือกตั้ง 5,697 คน อาชีพหลัก ค้าขาย รับราชการและรับจ้าง

อาชีพเสริม รับจ้างทั่วไป

อาณาเขตตำบล ทิศเหนือ ติด ต.คลองสระบัว อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา ทิศใต้ติด ต.ประตูลี้ อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันออกติด ต.คลองสระบัว, ต.หัวรอ อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันตกติด ต.คลองสระบัว อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา อาชีพหลักค้าขาย รับราชการและรับจ้าง อาชีพเสริม รับจ้างทั่วไป

4. การศึกษากำเนิดชุมชนมุสลิม

จิตาพร แสงนิล (2548, น. 8-14) การศึกษาชุมชนมุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในสมัยอยุธยา กล่าวว่าศาสนาอิสลามได้แผ่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเริ่มเข้ามาในบริเวณหมู่เกาะอินโดนีเซียจากนั้นก็แผ่ขยายไปทั่วแหลมมลายูและเข้ามาในประเทศไทยด้วยการแผ่ของศาสนาอิสลามได้เข้ามาพร้อมกับการค้าของพวกพ่อค้าอินเดีย เปอร์เซียและอาหรับ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยตำแหน่งราชธานีกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ในจุดที่เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศทางมหาสมุทรอินเดียและประเทศในแถบทะเลจีนใต้ นอกจากนี้กรุงศรีอยุธยายังมีเมืองท่าที่มั่นคง จึงทำให้เมืองท่าต่างๆที่เป็นเมืองขึ้นมีพ่อค้าต่างชาติจำนวนมากเข้ามาติดต่อค้าขายและอยู่อาศัย ซึ่งรวมถึงพ่อค้ามุสลิมด้วย มุสลิมเริ่มเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา โดยมีปัจจัยทางการค้าเป็นหลัก เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างประเทศทางตะวันตกกับประเทศทางตะวันออกจึงทำให้มีพ่อค้ามุสลิมเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาขณะนั้น แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ เปอร์เซีย อาหรับและอินเดีย, จาม, มลายู-ปัตตานี และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ชุมชนมุสลิมจะตั้งอยู่ทั้งในบริเวณในและนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เช่น ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณทุ่งแขกซึ่งอยู่ในเขตพระนคร ส่วนนอกเขตพระนครชุมชนมุสลิมจะตั้งอยู่บริเวณคลองคูจาม และคลองตะเกียน มุสลิมที่เข้ามาอยู่อาศัยในกรุงศรีอยุธยามีบทบาททั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง การปกครอง มุสลิมส่วนใหญ่ได้เข้ารับราชการอยู่ในกรมท่าขวา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบทางการค้าและการทูต มุสลิมบางกลุ่มได้เข้ารับราชการทหาร นอกจากนั้นยังปรากฏร่องรอยของศิลปะและวัฒนธรรมมุสลิมในสังคมอยุธยาอีกด้วย

ปัจจุบันในเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและบริเวณรอบๆ ยังคงมีชุมชนมุสลิมอาศัยอยู่ทั้งกลุ่มที่อาศัยอยู่ ทั้งกลุ่มที่อาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยอยุธยา และกลุ่มที่อพยพและกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งชุมชนใหม่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ชาญวิทย์ เกษตรศิริอยุธยา Discovering Ayutthaya (2558, น. 91-93) (อ้างใน www.ayutthayastudies.avu.ac.th สืบค้นวันที่ 15 มกราคม 2557) กล่าวว่า ชาวมุสลิม หรือที่เรียกกันว่า แวก มีหลักฐานว่าได้เดินทางเข้ามาตั้งแต่สมัยต้นอยุธยา โดยมาจากดินแดนอาระเบียและเปอร์เซีย ทั้งนี้ชาวมุสลิมจะมีบทบาททั้งด้านเศรษฐกิจ การค้า และด้านการปกครอง ชาวมุสลิมในอยุธยามี 2 นิกายด้วยกัน คือ นิกายชีอะห์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวอิหร่านและเชื้อสาย ส่วนนิกายสุหนี่ จะเป็นเชื้อสายจากอาหรับ อินโดนีเซีย มลายู และปัตตานี ชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่อยู่ทางตอนใต้ของพระนคร นอกเกาะเมือง มีสุเหร่าแวกที่ปากคลองคูจาม มีพระจุฬาราชมนตรี เป็นเจ้ากรมท่าขวา ผู้ควบคุมดูแลชาวมุสลิม

4.1 มั้วร

มั้วร หรือ แวกมั้วร เป็นคำที่ใช้เรียกชาวมุสลิมโดยรวมที่มาจากเปอร์เซีย อาหรับ อาณาจักรออตโตมาน และอินเดีย ในสมัยพระนารายณ์มีพวกมั้วรอยู่กว่า 3,000 คน ในพระนครนั้นมีถนนบ้านแวก ซึ่งเป็นอิฐที่ศิลาหนึ่งของอยุธยา มีอาคารอิฐสองฟากฝั่ง พวกมั้วรพื้นเชื้อกษายแวกพวกเรือกำปั่นและสำเภาทั้งพื้นชุดจุดบุหรีด้วยเปลือกมะพร้าวขายด้วย ส่วนเชิงสะพานชีกุนตะวันตกเป็นตลาดชีกุนมีพวกแวก นั่งร้านขายกำไลมือกำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวนต่างๆ และเครื่องประดับที่ทำด้วยทองเหลือง ในด้านการค้า มั้วรเป็นพ่อค้าที่นำสินค้าจากโลกมุสลิมมายังอยุธยา เช่น น้ำกุหลาบ พรมเปอร์เซีย อัญมณี เครื่องทอง ม้าอาหรับ ส่วนสินค้าออกจากอยุธยา เช่น พริกไทย กายาน การบูร สำหรับสินค้าราคาดีที่ราชสำนักอยุธยาส่งขายยังอินเดียและเบงกอล คือ ช้าง ในปีหนึ่งๆ นั้น มีการส่งออกช้างที่เชื่องแล้วถึง 300-400 เชือก

4.2 เปอร์เซีย

เปอร์เซีย หรือ แวกมะหฺล หรือ แวกเจ้าเซ็น เป็นชื่อที่ใช้เรียกชาวอิหร่านและเชื้อสายเชื่อว่าได้เดินเรือค้าขายกับสยามและดินแดนในแถบนี้มาตั้งแต่ก่อนการสถาปนาอยุธยา พร้อมกับนำศาสนาและวัฒนธรรมแบบโลกมุสลิมมาสู่สยาม ชาวเปอร์เซียในอยุธยาโดยทั่วไป คือ ชาวอินโด-อิหร่าน เพราะพ่อค้าชาวอิหร่านเริ่มเข้าไปตั้งชุมชนอยู่ตามเมืองท่าในอินเดียก่อน ชาวอิหร่านจำนวนมากได้แต่งงานกับสตรีพื้นเมืองอินเดีย ทำให้ลูกหลานมีเลือดผสมที่เรียกว่า กลุ่มชาติพันธุ์อินโด-อิหร่าน คนเหล่านี้ได้ขยายชุมชนและสถานการค้าไปสู่ตอนใต้ของพม่า อยุธยา มลายู เรื่อยไปจนถึงเมืองจีน แต่เดิมชุมชนชาวเปอร์เซียตั้งอยู่นอกเกาะพระนครศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ผู้นำชุมชนเชื้อ แวกอะหมัด ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเสนาบดีกรมมหาดไทย

จึงได้รับพระราชทานที่ดินในเขตกำแพงพระนครให้ตั้งศาสนสถานและบ้านพักอาศัย ลูกหลานของเจกอะหมัดได้มีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองการปกครองและการค้าสืบต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยพระนารายณ์ มีการจ้างทหารเปอร์เซียจากอินเดียมาเป็นทหารรักษาพระองค์ถึง 200 คน ศิลปวัฒนธรรมเปอร์เซียในอยุธยาปรากฏอยู่ในงานหลายแขนง เช่น การสร้างซุ้มประตูโค้งแหลมตามอย่างศิลปะโมกุลที่วังนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี และที่วัดกุฎีดาว เป็นต้น ศิลปะการลงยาราชวดี ซึ่งเป็นเทคนิคของช่างมุสลิม และมีปรากฏในวรรณกรรมไทย เช่น นิทานอิหร่านราชธรรม ตลอดทั้งคำที่ใช้ในภาษาไทย เช่น ภาณี มาจากคำ บักชี , กุหลาบ มาจาก กุหลาบ องุ่น มาจาก อังกฤษ ฯลฯ

4.3 มลายู-ชาว-ปัตตานี

ในสมัยอยุธยาตอนต้น มีหลักฐานว่ามีการนำทาสชายหญิงจากมะละกาเข้ามาขาย และซื้อคนชวามาเป็นทาส นอกจากนี้ยังมีการกวาดต้อนชาวมลายูและปัตตานีเข้ามายังอยุธยา เมื่อมีการทำสงครามปราบหัวเมืองมลายู ชุมชนมลายูอยู่ใกล้กับบ้านโปรตุเกส ส่วนแขกตานีหรือปัตตานีตั้งบ้านเรือนอยู่แถบคลองตะเคียน ริมวัดตลอดช่อง พวกแขกตานีทอผ้าไหมผ้าด้าย เป็นผ้าพื้นผ้าม่วงเกลี้ยงม่วงดอกขาย ทั้งยังมี พ่อค้าแขกมลายู-ชาว-ตานี นำสินค้าจากถิ่นตนเองเข้ามาขายยังอยุธยา โดยจอดเรือค้าที่ปากคลองกุจาม มีสินค้า เช่น หมาก หวาย และของทะเล ในคราวกบฏมังกะสันตอนปลายสมัยพระนารายณ์ ชาวมลายูได้ถูกระดมกำลังถึง 300 คนให้เข้าร่วม แต่เมื่อชาวมลายูรู้ว่าจะต้องทำการกบฏจึงพากันถอนตัว ดังนั้น ในเหตุการณ์คราวนี้ หมู่บ้านชาวมลายูที่อยู่ติดกับหมู่บ้านแขกมังกะสัน จึงรอดพ้นจากการถูกปราบปรามทำลาย

4.4 มังกะสัน

แขกมังกะสัน เป็นกลุ่มชนจากเมืองมากัสซาร์ เกาะซีลีเบส ประเทศอินโดนีเซีย มีชุมชนอยู่ใต้หมู่บ้านมลายู ในปลายสมัยพระนารายณ์ พ.ศ.2229 ชาวมังกะสันได้เป็นกลุ่มนำทำการกบฏเพื่อต่อต้านพระนารายณ์ ออกญาวิชาเยนทร์ และศาสนาคริสต์ โดยมีขุนนางไทยกลุ่มหนึ่งหนุนหลัง เพื่อจะยกพระอนุชาของพระนารายณ์ขึ้นเป็นกษัตริย์แทน แต่ข่าวการกบฏรั่วไหลเสียก่อน ทหารฝ่ายอยุธยา จำนวน 1,500 คน ภายใต้การนำของออกญาวิชาเยนทร์ได้ทำการปราบกบฏแขกมังกะสันที่มีกว่า 100 คน ทั้งเผาทำลายหมู่บ้านมังกะสันทั้งอย่างราบคาบ กบฏชาวมังกะสัน ซึ่งมีเพียงกริชเป็นอาวุธ ได้รับการกล่าวขานถึงโดยชาวฝรั่งเศสว่าเป็นพวกใจกล้า บ้าบิ่น คุร้าย ไม่กลัวความตาย พร้อมทั้งจะสู้จนตัวตาย เหตุการณ์ครั้งนี้นับศพมังกะสันได้ 42 ศพ (ไม่รวมที่ยังจม หรือ ลอยไปตามน้ำ) จับเป็นได้ 33 คน และแต่ละคนถูกแทงเสียชีวิตนับไม่ถ้วน

4.5 จาม

แจกจาม เป็นผู้อพยพมาจากอาณาจักรจามปา ซึ่งอยู่ในเขตเวียดนาม ตอนกลาง-ใต้ เป็นชุมชนมุสลิมซึ่งปรากฏในแผนที่สมัยพระนารายณ์ว่าตั้งอยู่ในกำแพงพระนคร ชาวจาม มีบทบาทในฐานะเป็นทหารอาสา คือ กรมอาสาจาม มีพระราชวังสันเป็นเจ้ากรม กรมนี้ยังมีสืบเนื่องมาจนถึงสมันรัตน โกสินทร์ ถึงแม้ว่าอาณาจักรจามปาจะล่มสลายไปแล้ว โดยถูกเวียดนามครอบครอง เมื่อตอนปลายสมัยอยุธยาในอยุธยา ชาวจามมีอาชีพสานเสื่อสานไต้ขาย ส่วนชาวจามแถววัดแก้วฟ้าและวัดลอดช่องนั้น ทอผ้าส่งขายตลาดป่าฝ้ายเขียว

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บุญส่ง เรศสันเทียะ (2553, น. บทคัดย่อ) คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ได้ศึกษาวิจัย ในเรื่อง ปลาตะเพียนโบราณ: ศิลปะและภูมิปัญญาชาวบ้าน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเกี่ยวกับความอยู่รอดในระบบการตลาดแบบเสรี พบว่า (1) ปลาตะเพียนโบราณมีที่มาจากแนวคิดและความเชื่อของคนในสมัยโบราณว่าคนในภาคใต้ใช้ใบต้นจากหรือใบมะพร้าวสดมาสานเป็นรูปปลาผูกไว้ที่ปลายเสาหน้าบ้านของตนในทุกครั้งที่คนในครอบครัวออกไปหาปลาในทะเลเพื่อบอกกล่าวขอให้พระเจ้าคุ้มครองให้ปลอดภัยกลับมาบ้าน แนวความเชื่อในพื้นที่แถบภาคกลางที่เชื่อว่าการสานปลาที่เลียนแบบรูปร่างของปลาตะเพียนที่พบมากในกลุ่มแม่น้ำภาคกลางแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองนอกจากนั้นยังมีแนวความเชื่ออีกว่าการสานปลาแล้วนำมาแขวนไว้เหนือเปลนอนของเด็กๆจะทำให้เด็กเลี้ยงง่ายโตเร็วเหมือนปลาและการแขวนปลาสานยังช่วยป้องกันภูติผีไม่ให้มารบกวนเด็กๆ อีกด้วย (2) ชาวบ้านในชุมชนหัวแหลมที่ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมสืบทอดงานฝีมือการทำปลาตะเพียนโบราณมาจากรุ่นพ่อแม่มายาวนานมากกว่า 200 ปี มาแล้ว เมื่อก่อนทำขึ้นเพื่อแขวนประดับบ้านเรือนให้สวยงาม ต่อมาเมื่อมีผู้นิยมซื้อปลาตะเพียนโบราณไปแขวนในบ้านมากขึ้นจึงมีผู้ที่ทำอาชีพสานปลาตะเพียนโบราณจำหน่ายและมีการพัฒนารูปแบบลวดลายสีสันให้สวยงามขึ้นตามลำดับ ในปัจจุบันคนรุ่นใหม่ไม่นิยมทำปลาตะเพียนโบราณ และ (3) แนวโน้มในอนาคตจากผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งปัจจัยส่งผลให้หัตถกรรมการสานปลาตะเพียนโบราณศิลปะและภูมิปัญญาของชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไม่สามารถดำรงอยู่ได้และอาจสูญหายไปจากสังคมไทยได้ในที่สุด

จจรเดช อภิชาติตรากุล (2542, น. 4) หัตถกรรมพื้นบ้าน ปลาตะเพียนโบราณ ชุมชนหัวแหลม ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปลาตะเพียนโบราณเป็นงานจักสานพื้นบ้านชิ้นหนึ่งที่รู้จักกันมานานในสังคมไทย และ ปรากฏว่ามีประโยชน์ หน้าที่ใช้

สอยต่างกันไปตามยุคสมัยและการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคม และวัฒนธรรม แต่เดิมนั้นเชื่อว่าคนไทยโดยเฉพาะที่อาศัยอยู่ในแถบที่มีแม่น้ำลำคลองเป็น ผู้สานปลาตะเพียนโบราณขึ้น โดยอาศัยแรงบันดาลใจจากการพบเห็นสีสัน รูปร่างและความ สวยงามตามธรรมชาติของปลาตะเพียน แล้วจึงนำมาแขวนไว้เหนือเปลให้แกว่งพริ้วไปมา สำหรับเด็กอ่อนได้เล่นได้ดู ต่อมา ปลาตะเพียนสานจากโบราณได้รับความนิยมแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะที่ผลิตขึ้น โดยกลุ่มชาวไทยมุสลิม แถบชุมชนหัวแหลม ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ผู้คนบริเวณนี้ สานปลาตะเพียนขายกันแทบทุกหลังคาเรือนมาแต่ครั้งยังอาศัย ในเรือสินค้าหรือเรือแพ ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แม้กระทั่งได้อพยพขึ้นมาสร้างบ้านเรือน อยู่บนบกแล้ว แต่ก็ยังยึด การสานปลาตะเพียนเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมกันเรื่อยมา การศึกษาวิจัยพบว่า ปลาตะเพียนโบราณที่ชาวชุมชนหัวแหลมผลิตขึ้นมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการในหลายลักษณะ อาทิ ขนาด รูปร่างที่ใหญ่โตขึ้น มีสีสันหลากหลายตามจินตนาการ ของผู้สาน รวมทั้งกรรมวิธีในการประดิษฐ์ ตกแต่ง สิ่งสำคัญที่พบคือ หน้าที่ใช้สอยของปลา ตะเพียนโบราณได้ขยายออกไปมากขึ้น โดยเฉพาะ กลายเป็นสินค้าที่ระลึกที่สำคัญ ซึ่งผู้คนจาก ต่างถิ่นนิยมซื้อหาไปฝากคนรู้จัก นำไปตกแต่งอาคาร บ้านเรือน เป็นของชำร่วยหรือเป็นเครื่อง รางของขลังก็มี อย่างไรก็ตามเพราะความงามที่แฝง อยู่ในความเรียบง่าย อีกทั้งยังมีประโยชน์ใช้สอย หลากหลาย จึงทำให้ปลาตะเพียนโบราณดำรงอยู่ในฐานะงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่าของสังคม ไทยต่อไป

เจษฎา พัฒรานนท์ (2553, น. บทคัดย่อ) การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานท้องถิ่นโดยใช้ วิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษา กลุ่มจักสานใบกะพ้อ ตำบลทุ่งโพธิ์ อำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช. การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานท้องถิ่นภายใต้บริบทชุมชนกลุ่มจักสานใบกะพ้อ ตำบลทุ่งโพธิ์ อำเภอจุฬาภรณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยใช้วิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นวัตกรรม AIC มาใช้ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มจักสานใบกะพ้อมีความต้องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ มีผู้เข้าร่วมดำเนินการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานท้องถิ่น จำนวน 30 คน มีการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 3 วงจรรอบ แนวทางหลักในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ คือ การนำเศษวัสดุที่เหลือจากการทำพัดใบกะพ้อมาพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ ได้ต้นแบบผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย จำนวน 21 ชุดผลิตภัณฑ์ 53 ชิ้นงาน ได้แก่นำในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการพัฒนาสามารถนำไปจำหน่ายตลอดจนถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนในท้องถิ่น ผลการวิจัยเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม

ธनिया กิตติสิทธิ (2547, น. บทคัดย่อ) จากการศึกษาหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันใน จังหวัดกระบี่และจังหวัดตรังของ ธनिया กิตติสิทธิ พบว่า หัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน ใช้อุปกรณ์ น้อยชิ้น การทำต้องอาศัยทักษะความชำนาญและฝีมือช่างจักสานกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ของทั้งสองจังหวัดเหมือนกัน รูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลายพัฒนาไปตามความต้องการของตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างหัตถกรรม จักสานกับวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิมพบว่า จากอดีตผลิตใช้ใน ชีวิตประจำวัน และเป็นอาชีพเสริม แต่ปัจจุบันภาครัฐสนับสนุนทำให้เข้าสู่โครงการหนึ่งตำบลหนึ่ง ผลิตภัณฑ์เพิ่มรายได้และกลายเป็นอาชีพหลักในอนาคตมีแนวโน้มของตลาดที่กว้างมากขึ้น แต่เมื่อ เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมส่งผลให้การถ่ายทอดรูปแบบ และเอกลักษณ์ดั้งเดิมที่สืบทอดจากคนรุ่นเก่า สู่คนรุ่นใหม่เลือนหายไป จึงควรสร้างหลักสูตรหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันให้เป็นหลักสูตร ท้องถิ่น เพื่อการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาให้คงอยู่ เพราะฉะนั้นการศึกษาและมีการเปรียบเทียบ รูปแบบเครื่องจักสานระหว่างชุมชนก็มีส่วนสำคัญในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ต่อไปในอนาคต ได้รู้ถึงข้อดีข้อเสียของแต่ละชุมชนเพื่อส่งเสริมและพัฒนาได้ตรงจุด

แก้วทอง สอนสังข์ (2546, น. บทคัดย่อ) การศึกษางานศิลปหัตถกรรมกระจูด ในจังหวัดนราธิวาส พัทลุงและ สุราษฎร์ธานี การศึกษาการทำศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด ในจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น ลักษณะของผลิตภัณฑ์ใกล้เคียงกันกับงานศิลปหัตถกรรมกระจูด ในจังหวัดนราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี แต่จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นแหล่งซื้อขาย ของวัตถุดิบของชุมชนใกล้เคียงเสียมากกว่า วัตถุประสงค์ในการศึกษานั้นเพื่อศึกษางาน ศิลปหัตถกรรมกระจูดในจังหวัดนราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี มีขั้นตอนการผลิต ลวดลาย และรูปแบบผลิตภัณฑ์ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น มีความเหมือนและความแตกต่างกัน อย่างไร ผลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ พอจะสรุปได้ว่า ขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมกระจูด ทั้งสามแหล่งมีลักษณะที่เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่จะแตกต่างกันบ้างตรงที่ใช้วัสดุประกอบเป็น ผลิตภัณฑ์ การใช้สารเคลือบผิว และลวดลายของการสาน ส่วนรูปแบบของผลิตภัณฑ์นั้นขึ้นอยู่กับ ความต้องการของตลาด การสืบทอดภูมิปัญญาทั้งสามแหล่งเหมือนกันคือ สืบทอดจากบรรพบุรุษที่ ผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนมาจนถึงปัจจุบันโดยความคิดสร้างสรรค์ ของชาวบ้านเองและความช่วยเหลือจากการฝึกให้จากหน่วยงานของรัฐ จากอดีตจนถึงปัจจุบันได้ กลายเป็นอาชีพหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับชุมชน จึงควรอนุรักษ์ส่งเสริม สืบสานและพัฒนาต่อไป

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2540, น. 1-79) ได้กล่าวไว้ว่าเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ของไทยที่มี ใช้ กันทั่วไปทุกครัวเรือนมาตั้งแต่สมัยโบราณ นอกจากเป็นภาชนะต่างๆ แล้วยังเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันอีกมากมาย วัตถุดิบหรือสิ่งที่จะนำมาทำเครื่องจักสานของไทยมี หลายชนิดในภาคเหนือมักจะทำเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ โดยการทำเป็นตอกก่อนสานสิ่งต่างๆ

แต่ในภาคใต้ทำเครื่องจักสานด้วยต้นกระจูด ใบลำเจียกและย่านลิเภา ภาคกลางและภาคอีสานส่วนมากทำมาจากไม้ไผ่มากกว่าวัสดุอื่น วัตถุดิบในประเทศไทยมีหลายชนิดการทำเครื่องจักสานจะต้องนำวัตถุดิบมาแปรรูปให้เป็นเส้นตอกตามต้องการ การทำเครื่องจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันมาช้านานแล้ว ถึงแม้ปัจจุบันภาชนะที่ทำด้วยพลาสติก และวัตถุดิบอย่างอื่นเข้ามาทดแทนก็ตาม แต่เครื่องจักสานหลายชนิดก็ยังคงเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่ทำขึ้นตามสภาพแวดล้อมชนบประเพณี และวัฒนธรรมดังนั้นเครื่องจักสานไทยซึ่งเกิดจากความคิด สร้างสรรค์และภูมิปัญญาของไทย จึงสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยจากอดีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน

กิตติมา ไบหยกวิจิต (2547, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ปัญหาและความต้องการของผู้ประกอบอาชีพจักสานในเขต อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง จำนวน 300 คน ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและความต้องการของผู้ประกอบอาชีพเครื่องจักสาน คือ ผู้ประกอบอาชีพจักสานส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ผลกระทบส่วนมากจะเป็นตะกร้ากระจูด ซึ่งผลิตตามความชำนาญ

